

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Sarah Ožanová

**Kůň a jeho jezdec:
ustavování aktérů interakce**

Bakalářská práce

Praha 2016

Autor práce: **Sarah Ožanová**

Vedoucí práce: **Mgr. Jakub Grygar, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2016

Bibliografický záznam

OŽANOVÁ, Sarah. *Kůň a jeho jezdec: ustavování aktérů interakce*. Praha, 2016. 43 s.
Bakalářská práce Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Jakub Grygar, Ph.D.

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na vztah koně a člověka. Snaží se odpovědět na otázku, jak se v rámci tohoto vztahu a vzájemné interakce kůň a člověk ustavují jakožto aktéři, tedy jako aktivní subjektivity, schopné do tohoto vztahu zasahovat. Text se rovněž snaží analyzovat, jak do tohoto vztahu zasahují další mimo-lidští aktéři, tedy různé věcné objekty, které jsou součástí stáje, nebo literatura, která o koních a lidech pojednává. Na tento problém je pohlíženo optikou několika teoreticko-metodologických směrů (mnohodruhové etnografie, antropologie života či antropologie nad rámec lidského Eduarda Kohna, výzkumu companion species Donny Haraway a zvláště symetrické antropologie a teorie sítí-aktérů Bruna Latoura), které rozšiřují svůj pohled za rámec lidského a do okruhu svého zájmu zahrnují také zvířata, věcné objekty a další mimo-lidské entity. Výzkum byl proveden na základě zúčastněného pozorování ve vybrané stáji a rozhovorů s lidskými členy stáje. Analýza takto získaných informací ukazuje, že podmínky vztahu mezi koněm a člověkem jsou převážně určovány člověkem. Ten rovněž vymezuje koni prostor, v rámci kterého může kůň do vzájemného vztahu částečně (a pravděpodobně nezáměrně) zasahovat, a to svými reakcemi. Věcní aktéři do tohoto vztahu vstupují jakožto subjekty, na které je člověkem delegován výkon některých činností, souvisejících s omezováním koně. Tito aktéři mohou rovněž odrážet a reprodukovat určité představy nebo být nositeli různých významů. Interakce mezi koněm a člověkem probíhá v rámci specifického prostoru, který nazývám „koňským světem“, překlenuje tedy pomyslné sféry „přírody“ a „kultury“. Závěr práce vznáší otázku toho, zda je lidská historie pouze lidským, či spíše lidsko-zvířecím projektem, jak naznačují některé koncepce, jako například již zmiňovaná mnohodruhová etnografie, výzkum companion species Donny Haraway či human-animal studies.

Abstract

This bachelor thesis focuses on the horse-human relationship. It strives for answering the question how horse and human enact within this relationship and mutual interaction as the actors, which means active subjects that can participate in the relationship. The text tries to analyse how this relationship is influenced by other non-humans, such as the objects in the stable or the literature about horses. The text explores this through the lens

of chosen theoretical and methodological concepts (the multispecies ethnography, Eduardo Kohn's anthropology of life or anthropology beyond the human, Donna Haraway's research of the companion species and especially Bruno Latour's symmetrical anthropology and actor-network theory) that reach beyond the human and contain animals, objects and other non-humans. The research is based on participant observation and semi-structured interviews with the human stable members. The analysis shows that the conditions of the horse-human relationship are mostly defined by the human. The human sets up the barriers within which the horse can interfere partly (and probably unintentionally) in the mutual relationship by its reactions. The lifeless non-humans can substitute the human role of restricting the horse in this relationship. They can also reflect or reproduce certain notions or they can be the bearers of certain meanings. Horse-human interaction takes place within the specific scope called "the horse world" that bridges over the imagined spheres of "nature" and "culture". In the conclusion of the thesis a question is raised, whether the human history is human or human-animal product, as the multispecies ethnography, Donna Haraway's research of the non-human or the human-animal studies suggest.

Klíčová slova

Ustavování sociálního, interakce, vztahy, non-humans, aktér, jízda na koni.

Keywords

Enacting the social, interaction, relations, non-humans, actor, horse riding.

Rozsah práce: 102 647 znaků

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Prohlašuji rovněž, že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13. 5. 2016

Sarah Ožanová

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především vedoucímu své práce, Mgr. Jakubu Grygarovi, Ph.D., za jeho vstřícnost, ochotu, podnětné připomínky, rady a veškerou jeho pomoc v celém průběhu mé práce. Dále bych ráda poděkovala Mgr. Ludřku Brožovi, M.Phil., Ph.D. za podnětnou konzultaci mé práce v jejím počátečním stádiu. Chtěla bych poděkovat také vedoucí mého bakalářského semináře, Mgr. Barboře Spalové, Ph.D., a všem mým tehdejšími spolužákům, kteří mi během celé mé práce poskytovali užitečnou zpětnou vazbu. Poděkovat bych chtěla rovněž všem svým dalším spolužákům, kteří mě podobným způsobem podporovali, jmenovitě pak Janu Tesárkovi, za podnětné diskuze v průběhu naší paralelní práce na bakalářských pracích a také za to, že mi na úplném začátku ukázal, že pod svícnem je největší tma. Obrovský dík pochopitelně patří také všem účastníkům mého výzkumu, ať už těm lidským, koňským či věcným.

Institut sociologických studií
Projekt bakalářské práce

Předpokládaný název bakalářské práce:

Kůň a jeho jezdec: ustavování aktérů interakce

Vedoucí práce:

Jakub Grygar

Uvedení do tématu

Kůň je domestikované zvíře, a to přibližně šest tisíc let. Během této doby se koni v rámci lidské společnosti dostalo velmi unikátního postavení, které spočívá v těsné provázanosti jeho působení s působením člověka. Dokud ještě člověk nedokázal na koni jezdit, představoval pro něho kůň zdroj potravy. Koňské maso je ostatně konzumováno dodnes a je využíváno také jako obsah krmiv určených pro další člověkem domestikovaná zvířata. Kromě koňského masa jsou dnes zpracovávány také koňské kosti, chrupavky, žíně, koňská kůže, koňský hnůj, hřiběcí kožešina či kobyli mléko. Kůň byl a je člověkem využíván v mnoha oblastech a mnoha způsoby – jako tažná síla v zemědělství a lesnictví, jako (před vynalezením jiných, efektivnějších prostředků dopravy zcela zásadní) nástroj přepravy osob i nákladů, jako prostředník při práci na farmách, nejčastěji při práci s dobytkem, a také jako nástroj soutěžení (například při dostizích a v dalších jezdeckých disciplínách), zábavy (například při lovu), nástroj určený k využití volného času v rámci rekreačního jezdeckví nebo k rehabilitačním účelům (hiporehabilitace). Kůň se dostal do lidské mytologie, lidských příběhů a na lidské erby. Stal se symbolem vitality, vznešenosti, hrdosti a síly. Vlastnictví velkého počtu drahých koní, tedy koní, vyšlechtěných v rámci žádoucí příbuzenské linie, se stalo symbolem vysokého postavení, bohatství a moci. Významní a vysoce postavení lidé byli často zpodobňováni právě na koni. Jezdec a kůň byli často vnímáni jako neoddělitelná dvojice a koním slavných vojevůdců byla obvykle projevována značná sláva a čest.

Kůň je zvíře, které bylo člověkem domestikováno a bylo pevně vklíněno do sítě lidských vztahů. Kůň je člověkem vnímán jako partner, který napomáhá lidským zájmům, nebo dokonce přítel, jehož zájmy se s lidskými shodují. Ve volně dostupné online verzi encyklopedie Britannica je o těchto skutečnostech pojednáváno ještě dříve, než se v textu objeví informace například o koňské stavbě těla, koňském zbarvení, způsobu reprodukce či podrobném fylogenetickém vývoji koně, a to v odstavci s názvem „základní charakteristiky“ („general features“). Kůň je vnímán jako bezmála lidský výtvar, jako tvor, který je určován mimo jiné hlavně lidskými zásahy, domestikací, cílevědomým křížením a manipulací s ním. [Podhajsky 2014] Kůň jako by se pohyboval na hraně dvou sfér – přírody (jde o savce, lichokopytníka a podobně, původně divoké zvíře, které člověk domestikoval) a zároveň kultury (jde o „partnera“ či „přítele“, který stojí již dlouhou dobu po boku člověka a napomáhá v uskutečňování jeho cílů).

Teoretická východiska

V posledních desetiletích se pozornost řady sociálních vědců začíná obracet nejen k ryze lidskému (ke společnosti, kultuře), ale zároveň také za jeho rámec. Sociální vědci začínají zahrnovat do okruhu svého zájmu také „mimo-lidské“ aktéry, tedy jiné než lidské organismy, objekty, instituce, technologie a podobně. K paradigmatům, která následují tento vývoj, patří například symetrická antropologie [Latour 2003], mnohodruhá etnografie (*multispecies ethnography*) [Kirksey, Helmreich 2010] nebo antropologie „jdoucí za člověka“ (*anthropology beyond human*) [Kohn 2007]. Na vztahy s mimo-lidskými aktéry je v rámci těchto přístupů nahlíženo jako na součást sdílené („sociální“) reality a tito jsou nahlíženi jako aktéři, aktivní subjekty, ne pouze jako objekty lidských zájmů, ke kterým se člověk pouze určitým způsobem vztahuje.

Tato („sociální“) skutečnost přitom není omezována pouze na lidský aspekt a „sociální“ v tomto případě neznámá pouze to, co se nějakým způsobem týká člověka a k čemu se člověk nějakým způsobem vztahuje. Realita není definována pouze tím, jak ji definuje a formuluje člověk. Ačkoli je totiž takto formulovaná realita podmíněná řadou různých okolností a je tedy pluralitní, je to vždy pouze realita, formulovaná ze „sociálního“ hlediska v klasickém slova smyslu, tedy z hlediska člověka a jakéhosi všelidského a nadosobního kolosu jménem „společnost“ [Berger, Luckmann 1999]. Symetrická antropologie a další směry, o kterých zde budu mluvit, nechápou realitu jako

pouze sociálně (lidsky) konstruovanou, ale nahlíží na ni jako na něco, co sdílíme a konstruujeme spolu s dalšími, mimo-lidskými organismy a dalšími entitami. Tím se vlastně snaží reflektovat a přehodnotit samotnou kategorii „reality“ či „sociálního reality“.

Latour například nechápe sociologii jako „vědu o společnosti“, vědu, zabývající se výlučně lidským okruhem působnosti, ale spíše jako „asocio-logy“ („asocio-logii“), tedy „vědu o vztazích (asociacích)“, vědu, která se snaží o odhalení vztahů, které se ustavují mezi různorodými prvky (aktéry) sítě. Tito aktéři přitom mohou být jak lidské, tak mimo-lidské povahy. Mohou to být jak lidé, tak zvířata, hmyz, duchovní bytosti, předměty či technologie a mnoho dalšího. Všechny tyto a mnohé jiné entity totiž mohou vstupovat do vzájemných spojení (asociací). Podle Latoura jsou teprve tato spojení tím, co je ustavuje jako specifické entity ve smyslu určitých individualit. Podle Latoura se mimo-lidští aktéři podílejí na spoluutváření reality stejně, jako lidé, ačkoli dosavadní sociální analýza se většinou omezovala právě jen na lidský element [Latour 2008].

Ačkoli se moderní myšlení snaží sféru lidí a sféru přírody (věci samy o sobě) oddělit, na úrovni jednání neustále dochází k jejich míšení. Tím vznikají takzvaní hybridní, činitelé náležející oběma oblastem, vnímaným jako protichůdné. Podle Latoura hybridů v našem světě přibývá, částečně právě proto, že se je moderní diskurz snaží neustále rozpolcovat mezi dvě již zmiňované sféry „kultury“ a „přírody“ („očistit“ je). Tyto sféry však (v rámci moderní společnosti) de facto nikdy neexistovaly. Proto jsme podle něho nikdy nemohli být v tomto smyslu moderní, jak provokativně tvrdí v jednom ze svých textů [Latour 2003]. Sociální skutečnost je podle Latoura nutno zkoumat tak, aby tito obojací aktéři nebyli rozštěpováni a redukováni jen na jeden ze svých svou pólů.

Ve své bakalářské práci bych se chtěla zabývat interakcí člověka a koně, a to z hlediska těchto, řekněme, „symetrických“ přístupů, kdy je mimo-lidský aktér vnímán jako rovnoprávný subjekt, vstupující do interakce, mající vlastní status a schopnost být ve vzájemném vztahu aktivním činitelem, a zvláště pak z perspektivy symetrické antropologie a teorie sítí-aktérů Bruna Latoura. Oproti hledisku, které nahlíží na vztah člověka a zvířete jako na jednostranný vztah, určený dominancí a funkcí, bych se jím chtěla zabývat jako oboustranným, dynamickým procesem, v rámci kterého dochází k vzájemnému ustavování vztahu mezi člověkem a zvířetem. Zvíře by mělo být v tomto dyadickém vztahu nahlíženo jako subjekt, aktér, který svým jednáním ovlivňuje a

ustavuje jednání druhého. (Například [Istomin, Dwyer 2010], [Maustad, Davis, Cowles 2013] nebo [Argent 2010].)

Slova „kůň a jeho jezdec“ v názvu mé práce jsou parafrází k sousloví „jezdec a jeho kůň“, které se běžně používá a zdá se být z těchto dvou možností přirozenější, staví však na první místo člověka, což by moje práce neměla. Ačkoli se jedná o nepatrný detail, chtěla bych přesto už názvem práce alespoň v malé míře naznačit, kam směřuji.

Výzkumná otázka, metoda výzkumu a volba výzkumného terénu

Ve své bakalářské práci bych se chtěla zabývat právě vzájemnou interakcí člověka s koněm, a to jako procesem, který probíhá za rámec druhových hranic. Vztah člověka a koně je pro tento můj záměr vhodný právě z toho důvodu, že ačkoli je kůň člověkem vnímán jako mimo-lidský protějšek – jako zvířecí subjekt, náležící sféře přírody, na rozdíl od lidské, kulturní sféry – je zároveň pevně vklíněn do lidských vztahových sítí. V rámci tohoto vztahu je obvykle vyvíjena soustavná, intenzivní činnost, vedená určitým přesvědčením či orientovaná na určitý cíl, jde o vztah mezi dvěma vzájemně se k sobě vztahujícími partnery. Koně a člověka spojuje každodenní, cílevědomá činnost a interakce, a tento vztah je vzájemný a dynamický. Mým záměrem je zkoumat, jak jsou oba aktéři interakce ustavováni v rámci tohoto každodenního procesu, jak se ovlivňují a přetvářejí na základě toho, jak se k sobě navzájem vztahují.

Na tento problém bych se chtěla zaměřit také z hlediska takzvané teorie „sítí aktérů“ (*actor-network theory*), jejímž autorem je Bruno Latour. Tento přístup zahrnuje (v duchu symetrické antropologie) do pole svého zájmu nejen lidské, ale také mimo-lidské aktéry, jako jsou neživé objekty, organizace a jiní činitelé. Zaměřuje se na vztahy mezi nimi, na to, jak tyto navzájem velmi nesourodé prvky společně tvoří sociální síť a tak vytvářejí sociální realitu. Lidský element přitom není vyzdvihován, ale je mu přisuzována stejná váha, jako ostatním (mimo-lidským) aktérům [Latour 2008]. Při svém zkoumání se budu zaměřovat nejen na dyadický pár člověk-kůň, ale také na to, jakým způsobem do tohoto vztahu vstupují další aktéři. Těmi by mohly být například jezdecké a jiné pomůcky (koňské postroje, pomůcky určené k čištění koně, k manipulaci s ním a podobně), stáje a jejich vybavení (boxy, výběhy a podobně), případně další aktéři, jako je literatura o koních. V tomto ohledu bych se chtěla inspirovat článkem Johna Lawa, který v něm pomocí dekonstrukce ukazuje, že moc manažera je tvořena sítí lidských i

mimo-lidských aktérů, kterou kolem sebe rozprostírá [Law 2000]. Podobně bych se chtěla zaměřit také na mé dva hlavní aktéry, tedy člověka-jezdce a jezdeckého koně. Chtěla bych si položit otázku, co dělá člověka-jezdce a jezdeckého koně tím čím jsou, a jaké sítě heterogenních aktérů se kolem nich rozprostírají.

Tento problém bych chtěla zkoumat pomocí dat získaných polostrukturovanými rozhovory s několika jezdci mnou zvolené stáje a především na základě etnografického zúčastněného pozorování.

Orientační seznam zdrojového materiálu (použité zdroje):

Argent, Gala. 2010. „Do the clothes make the horse? Relationality, roles and statuses in Iron Age Inner Asia.“ *World Archaeology* 42 (2): 157 — 174.

Berger, Peter Ludwig. Luckmann, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Brandt, Keri. 2004. „A Language of Their Own: An Interactionist Approach to Human-Horse Communication.“ *Society & Animals* 12 (4): 299 – 316.

Haraway, Donna. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Haraway, Donna. 2008. *When Species Meet*. London: University of Minnesota Press.

Hejhalová, Ivana. 2004. „Jak štěkají psi a lidé.“ *Biograf* [online] (34) [cit. 22. 10. 2015]. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3403>>.

Istomin, Kirill Vladimirovich. Dwyer, Mark James. 2010. „Dynamic Mutual Adaptation: Human-Animal Interaction in Reindeer Herding Pastoralism.“ *Hum Ecol* 38: 613–623.

Kirksey, S. Eben, Stefan Helmreich. 2010. „The Emergence of Multispecies Ethnography.“ *Cultural Anthropology* 25: 545 – 576.

Kohn, Eduardo. 2007. „How dogs dream: Amazonian natures and the politics of transspecies engagement.“ *American Ethnologist* 34 (1): 3 – 24.

Kohn, Eduardo. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Latour, Bruno. 2003. *Nikdy sme neboli moderní: Esej o symetrickej antropológii*. Bratislava: Kalligram.
- Latour, Bruno. 2008. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.
- Law, John. 2000. „Manažer a jeho moci.“ *Biograf* [online] (22) [cit. 22. 10. 2015]. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=2202>>.
- Maurstad, Anita. Davis, Dona. Cowles, Sarah. 2013. „Co-being and intra-action in horse-human relationships: a multi-species ethnography of be(com)ing human and be(com)ing horse.“ *Social Anthropology* 21 (3): 322 – 335.
- Podhajsky, Alois Wilhelm. 2014. „Horse.“ *Encyklopædia Britannica* [online] [cit. 22. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/animal/horse>.
- Žeková, Lucie. 2013. „Mluvit o Alici aneb ukázkový příklad bomorfizace.“ Pp. 36 – 51 in *Etnografie: improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Obsah

2. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST	3
2.1 Zdroje informací	3
2.2 Záměr mé práce a výzkumná otázka	4
2.3 Související teoreticko-metodologické koncepty	5
2.4 Východiska mé práce	11
2.5 Eticko-metodologické výzvy výzkumu	13
3. ANALYTICKÁ ČÁST	17
3.1 Stručné seznámení s prostředím stáje	17
3.2 Koňská „osobnost“	21
3.3 „Respekt“ koně vůči člověku a člověka vůči koni	29
3.4 Kůň, člověk a společný „koňský svět“	32
3.5 Kůň a „jeho věci“	35
4. SHRUTÍ A ZÁVĚR – ZVÍŘE JAKO OPOMÍJENÁ SOUČÁST	
„KULTURY“?	39
POUŽITÁ LITERATURA	42

1. Úvod – kůň na hraně dvou sfér

Kůň je zvíře, které bylo člověkem domestikováno, a to přibližně před šesti tisíci lety. Od této doby se koni v rámci lidské společnosti dostává unikátního postavení, které spočívá v těsné provázanosti jeho působení s působením člověka. Dokud ještě člověk nebyl schopen na koni jezdit nebo ho zapřahat, představoval pro něho kůň zdroj potravy. Koňské maso je člověkem konzumováno dodnes a mimo to je využíváno také jako obsah krmiv určených pro další domestikovaná zvířata. Kromě koňského masa jsou zpracovávány také koňské kosti, chrupavky, žíně, koňská kůže, koňský hnůj, hříběcí kožešina či kobyli mléko. Kůň byl a je člověkem využíván v mnoha oblastech a mnoha způsoby – jako tažná síla v zemědělství a lesnictví, jako (před vynalezením jiných, efektivnějších prostředků dopravy zcela zásadní) nástroj určený k přepravě osob i nákladů, jako prostředník při práci na farmách, nejčastěji při práci s dobytkem, a také jako nástroj soutěžení (v koňských dostizích a v dalších jezdeckých disciplínách), zábavy (například při lovu), nástroj určený k využívání volného času v rámci rekreačního jezdeckví nebo k rehabilitačním účelům (hiporehabilitace).

S tím, jak se kůň stal součástí lidských životů, se dostal také do lidské mytologie, příběhů, literatury, na lidské obrazy, do lidských soch a erbů. Stal se symbolem vitality, síly, hrdosti a vznešenosti. Vlastnictví velkého počtu vysoce ceněných koní, tedy koní, vyšlechtěných v rámci žádoucí příbuzenské linie, se stalo znamením vysokého postavení, bohatství a moci. Obdarování takovýmto koněm bylo (minimálně ve formální rovině) vnímáno jako okázalý projev důvěry a partnerství mezi dvěma lidmi či skupinami. Vysoce postavené či zasloužilé osobnosti byly často zpodobňovány právě na koni. Jezdec a kůň byli často vnímáni jako neoddělitelná dvojice a koním slavných vojevůdců a dalších slavných osobností byly často připisovány vysoce ceněné lidské vlastnosti, jako je síla a chrabrost, a byla jim projevována značná sláva a čest (například tím, že se těšili speciální péče nebo byli pohřbíváni podobně, jako lidé) [Pickeralová 2004] [Podhajsky 2014]. Kolem koní se soustřeďují specifické rituály, sociální struktura a průmysl (jak to popisuje například Rebecca Cassidy, když analyzuje dostihové závodění a „kulturu plnokrevníků“ v Lexingtonu a Newmarketu [Cassidy 2002, 2007]).

Kůň byl pevně vklíněn do sítě lidských vztahů. Pro mnoho lidí se stal důležitou či dokonce nepostradatelnou součástí jejich každodenního života. Často je označován jako partner či přítel, který napomáhá lidským zájmům, nebo jehož zájmy se s lidskými

bezmála shodují. Ve volně dostupné online verzi encyklopedie *Britannica* je o těchto skutečnostech pojednáváno ještě dříve, než se v textu objeví informace například o koňské stavbě těla, koňském zbarvení, způsobu reprodukce či podrobném fylogenetickém vývoji koně, a to v odstavci s názvem „základní charakteristiky“ („general features“) [Podhajsky 2014].

Ačkoli je kůň zvíře se specificky zvířecími vlastnostmi a potřebami, je zároveň vnímán jako bezmála lidský výtvar, jako tvor, který je určován mimo jiné hlavně lidskými záměry a zásahy, domestikací, cílevědomým křížením a naší každodenní manipulací s ním. Kůň jako by se pohyboval na hraně dvou sfér. První z nich je sféra přírody. Kůň je savec, lichokopytník a podobně, původně divoké zvíře, které musel člověk nejprve domestikovat, a tím ho ze zvířecí sféry do jisté míry vymanit. Přesto má kůň stále určité zvířecí charakteristiky a „přirozené potřeby“, které se člověk snaží odhalit a při chovu koně jim vyhovět. Druhou sférou, do které jako by kůň rovněž částečně náležel, je sféra kultury. Kůň je „partner“ či „přítel“, který stojí již dlouhou dobu po boku člověka, spolupracuje s ním a napomáhá v uskutečňování jeho cílů. Ve své etnograficky a sociálně antropologicky ukotvené práci se postavením koně v lidské společnosti zabývám podrobněji.

2. Teoreticko-metodologická část

2.1 Zdroje informací

Předložený text je napsán zejména na základě zúčastněného pozorování, realizovaného v malé stáji, nacházející se na jihu Středočeského kraje, přičemž jedním z lidí, kteří v této stáji o koně pečují a pracují s nimi, jsem já sama. (Implikacím, které z této mé pozice vyplývají, se věnuji v části textu, která se zabývá eticko-metodologickými výzvami výzkumu.) Pozorování jsem v této stáji realizovala od listopadu minulého roku, tedy zhruba šest měsíců. Informace získané tímto způsobem byly dále doplňovány o informace získané z polostrukturovaných rozhovorů s dalšími dvěma lidmi, kteří o koně ve stáji pečují a pracují s nimi, a o další poznatky, vycházející ze studia literatury o koních a dalších zdrojů. Do svého zkoumání jsem například zahrнула jednu klasickou „encyklopedii koní“ [Pickeralová 2004]. Důvodem je zvláště to, že jde o knihu, ve které jsou kumulovány jezdeckou „obcí“ všeobecně přijímané poznatky o

koních (detaily, ve kterých se případně neshodují s praxí a pohledem konkrétních stájí a skupin lidí, jsou jen velmi malé a málo významné), ale také to, že děti, které začínají o koně pečovat a učí se na nich jezdit, čerpají své nejranější poznatky velmi často právě z knih tohoto typu. To samozřejmě nezahrnuje všechny lidi, kteří se kolem koní pohybují (ani v naší vlastní stáji se to netýká všech jejích lidských členů), přesto mi obě tyto skutečnosti přišly v rámci mé analýzy přínosné.

2.2 Záměr mé práce a výzkumná otázka

Při získávání informací v terénu jsem se soustředila hlavně na čtyři koně a (včetně mě) tři lidi, kteří se ve stáji pohybují. Vzájemná interakce mezi nimi, respektive námi, mi původně přišla zajímavá z toho důvodu, že se jedná o proces „spolupráce“ (či spíše „součinnosti“ ve smyslu společně vykonávaných aktivit), který je realizován nad rámcem dvou hranic, hranic „zvířectví“ (přírody) a „lidství“ (kultury), kategorií, které jsou běžně vnímané jako bezmála opozita, a to jak v obecném povědomí, tak v samotném sociálně antropologickém diskurzu (například [Lévi-Strauss 2011]). Jak jsem však postupovala při svých aktivitách v terénu i napříč (nejen odbornou) literaturou, kategorie „zvířecího“ a „lidského“ jako by se začaly poněkud rozvolňovat a téměř až rozpadat. Do zorného pole se mi navíc kromě koní a lidí začaly dostávat také další entity, v jejichž případě se zdálo zřejmé, že vztah mezi koněm a člověkem rovněž ovlivňují nebo o něm dokáží zajímavě vypovídat. Jde o základní koňské postroje (uzdečku a sedlo), o pomůcky určené k čištění koně či k manipulaci s ním (ohlávkou a vodící lano), o hrazení koňských výběhů nebo o již zmiňovanou literaturu, která o koních pojednává.

Nakonec jsem tedy zvolila pozici (a její teoreticko-metodologická východiska vysvětluji níže), která nepovažuje kategorie „přírody“ a „kultury“ za určující. Na vztah koně a člověka se v rámci své práce nedívám jako na vztah zástupce „zvířecí“ a „lidské“ říše, ale jako na vztah mezi dvěma mnohotvárnými entitami, jejichž konkrétní ustavování (se) je spíše než jakousi daností neustálým dynamickým procesem, probíhajícím právě v rámci jejich každodenní součinnosti a vzájemné interakce. Zásadní roli v rámci tohoto procesu navíc mohou hrát také různé neživé objekty, kterým jsem se rovněž snažila dát ve své práci prostor. Tímto přístupem jsem se snažila otevřít dveře možnosti, že nejen člověk, ale také kůň je za určitých podmínek v rámci interakce s člověkem „aktérem“,

tedy aktivní subjektivitou, která může do vzájemného vztahu zasahovat a tak ho ovlivňovat.

Svým textem se tedy snažím odpovědět na výzkumnou otázku, jak a za jakých podmínek se může v rámci společné činnosti a interakce ustavovat jakožto aktér nejen člověk, ale také kůň, a jakou roli v tomto procesu hrají různé neživé objekty, které do interakce koně a člověka vstupují.

Na tomto místě bych ještě ráda osvětlila význam názvu, který jsem pro svou práci zvolila. Slova „kůň a jeho jezdec“ jsou parafrází k sousloví „jezdec a jeho kůň“, které se běžně používá a zdá se být z těchto dvou možností přirozenější, staví však na první místo člověka, což by moje práce z nyní již osvětlených důvodů neměla. Ačkoli se jedná o nepatrný detail, chtěla jsem přesto už názvem práce alespoň v malé míře naznačit, kam směřuji.

2.3 Související teoreticko-metodologické koncepty

V posledních desetiletích se pozornost řady sociálních vědců začíná obracet nejen k ryze lidskému (ke „společnosti“, „kultuře“), ale zároveň také nad jeho rámec. Sociální vědci začínají zahrnovat do okruhu svého zájmu kromě těch lidských také „mimo-lidské“¹ prvky, tedy jiné než lidské tvory a organismy, různé objekty, technologie a podobně. K paradigmatům, která ztělesňují tento vývoj, patří řada různých směrů a osobností [Brož, Stöckelová 2015a].

Velmi platný je pro mě v tomto ohledu článek Lud'ka Brože a Terezy Stöckelové [Brož, Stöckelová 2015a], který představuje ucelenou diskuzi toho, jak jeho autoři „symetrii“ (a „symetrizaci“) v rámci sociální antropologie chápou. Jejich pohled se přitom neomezuje pouze na „symetrickou antropologii“ („symmetrical anthropology“),

¹ Ve většině případů autoři (v anglických verzích svých textů) hovoří o „non-humans“. Výraz „non-human“ jsem se v rámci své práce rozhodla překládat jako „mimo-lidský“, ačkoli přesnější doslovný překlad tohoto pojmu by zřejmě zněl „ne-lidský“. Je to z toho důvodu, že výraz „ne-lidský“ podle mého názoru mnohem více evokuje jakýsi nedostatek, nedostatek „lidství“, a přisuzuje tedy non-humans jakousi neúplnost. Ta by je mohla stavět do podřadného postavení vůči „lidským“ aktérům, kterým „lidství“ náleží jaksí přirozeně. Výraz „mimo-lidský“ lépe odkazuje k tomu, že se jedná o určitou myšlenou kategorii „alternativní“ k „lidské“, a ne o vyjádření nedostatku určité vlastnosti či dokonce o antonymum k „lidskému“. S přihlédnutím k tomu, že jsem se nesetkala s žádným jiným vhodnějším překladem, se mi tedy výraz „mimo-lidský“ zdá v kontextu mé práce nejvhodnější.

jak je vymezena Brunem Latourem [Latour 2003]. Autoři se v textu zabývají také dalšími trendy v sociálních vědách, které jsou jejich chápání pojmu symetrie blízké, a vytvářejí tak určitou široce pojatou, mezioborovou „mozaiku“. Zdůrazňují přitom nejen teoreticko-metodologické hledisko jednotlivých přístupů, kterým se postupně věnují, ale také jejich provázanost s etikou nebo politikou.

Ačkoli si ze zmiňovaného článku беру příklad a v této části své práce postupuji podobným způsobem, jako jeho autoři (stejně jako oni se snažím o vytvoření vhodné „mozaiky“, která definuje pozici, z jejíž perspektivy jsem přistupovala k získávání informací a jejich analýze, eticko-metodologickým otázkám výzkumu a dalším souvislostem), nerada bych pouze přepisovala to, co už bylo jednou napsáno. Některé koncepty, které jsou v článku zmiňovány, nechávám poněkud stranou nebo je dokonce vynechávám úplně. Tím samozřejmě nechci zpochybnit přesvědčení autorů o jejich přínosu k celkové „symetrizaci“ sociální antropologie či o jejich vztahu k symetrické antropologii jako takové. Důvodem je spíše nedostatečná kapacita této práce a mé přesvědčení o tom, že směry, které případně opomím, nejsou ve vztahu k tématu mého výzkumu natolik zásadní, aby díky pozornosti jim věnované chyběl prostor k zevrubnějšímu vysvětlení těch myšlenek a pojmů, o které se opírám především. Zároveň s tím zde některým konceptům dávám naopak větší prostor, než zmiňovaný text, a to z obdobného důvodu, tedy proto, že se mi zdají pro mou práci zvláště podstatné. Jako takové podle mě zasluhují patřičné vysvětlení, a to i na úkor jiných, pro mou práci ne tak zásadních (i když jistě přínosných) myšlenek.

Jedním z pojmů, o které se má práce opírá zásadní měrou, je již zmiňovaná symetrická antropologie Bruna Latoura. Spíše než o teorii jde o empiricky podložený teoretický základ pro konkrétní společenskovední výzkum, který Latour vytváří a neustále modifikuje. Podle Latoura je moderní myšlení charakteristické tím, že odděluje sféru kultury („kulturu“, „společnost“, „politiku“) a sféru přírody („přírodu“ a „přírodní vědy“, které přírodu zkoumají), a vytváří tím jakousi dichotomickou „přírod-kulturu“ („nature-culture“). Toto dělení podle něho nemá žádný reálný základ, je pouze určitou diskurzivní technikou, zatímco v rovině jednání se s takto dichotomicky definovaným dělením nesetkáváme. Svět se podle něho nedělí na „kulturu“ a „přírodu“, ale je tvořen takzvanými „hybridy“, tedy entitami (nebo „kvazi-objekty“ („quasi-objects“), jak Latour píše), které jsou „kulturní“ a „přírodní“ zároveň, respektive nejsou ani jedno z toho, protože tyto dvě protikladné kategorie jsou pouze jakýmsi myšlenkovým konstruktem.

Pokud tedy v rámci moderního způsobu myšlení přiřkneme těmto hybridům kulturní či přírodní základ, nutně tím jejich podstatu mrzačíme [Latour 2003].

Podle Latoura hybridů v našem světě přibývá, částečně právě proto, že se je moderní diskurz snaží neustále rozpolcovat mezi dvě již zmiňované sféry „kultury“ a „přírody“ („očistit“ je). Tyto sféry však (v rámci moderní společnosti) de facto nikdy neexistovaly. Proto jsme podle něho nikdy nemohli být v tomto smyslu moderní, jak provokativně tvrdí v jednom ze svých textů [Latour 2003]. Latour tím o něco implicitněji říká také to, co mnohem detailněji rozvádí například Zdeněk Konopásek [Konopásek 2001] nebo co hravě tematizuje sám Latour [Latour 1996], totiž, že takzvaná příroda není tak docela objektivní daností, že není pouze „faktem“, o kterém není třeba pochybovat. Ačkoli přírodní vědy předkládají přírodu jako něco, co existuje nezávisle na našich snahách o její vysvětlení (a chápe ji tak například i sociální konstruktivismus [Berger, Luckmann 1999]), Latour ukazuje, že jde o zkreslení. Příroda, tak, jak je námi chápána, je podle něho spoluurčována lidskými zájmy a diskurzí, a je tedy součástí své vlastní politiky [Latour 2002; 2003].

To, jak široce a jakým způsobem Latour chápe sociální vědy (respektive sociologii) a předmět jejich studia, názorně ukazuje, když vysvětluje slovo „sociologie“ („sociology“) zcela novým způsobem. Snaží se vyvarovat pojetí sociologie jakožto „socio-logy“ („vědy o společnosti“) a namísto toho nabízí koncept sociologie jako „asocio-logy“ („asocio-logie“), tedy vědy, která se zabývá vztahy (asociacemi) mezi různými elementy určitého prostoru. Tyto elementy mohou být jak lidské, tak mimolidské povahy. Mohou to být jak lidé, tak zvířata, hmyz, duchovní bytosti, předměty či technologie a mnoho dalšího. Všechny tyto a mnohé jiné entity totiž mohou vstupovat do vzájemných spojení (asociací). Podle Latoura jsou teprve tato spojení tím, co některé z nich ustavuje jako specifické entity ve smyslu určitých individualit. Tyto individuality Latour nazývá „aktéry“² a spojení, která se mezi nimi vytvářejí, chápe jako sítě, což je

² V některých svých pracích píše Latour o těchto entitách také jako o „aktantech“ [Latour 2008] a tento pojem někdy dokonce navrhuje jako alternativu k pojmu „aktér“ [Latour 1994]. Ve své práci jsem se rozhodla pro univerzální použití označení „aktér“, a to z toho důvodu, že jde o srozumitelnější, obecně známější a častěji užívanou variantu (v souvislosti s Latourovou prací s ní operuje většina autorů, z jejichž textů vycházím). Sám Latour, ačkoli ve svých textech předkládá také již zmiňované alternativní označení „aktant“, často pracuje pouze s tímto pojmem.

základní podstatou jeho „teorie sítí-aktérů“³ („actor-network theory“ neboli „ANT“) [Latour 2002, 2008].

Latourova teorie sítí-aktérů implikuje perspektivu, ze které mohou být někteří aktéři, vnímaní na první pohled jako jeden celek, složeni ze sítě jiných aktérů. Tuto tezi velmi jasně osvětluje například John Law na příkladu fiktivního manažera [Law 2000]. Jeho moc a celá jeho podstata je otřesena, jakmile mu Law v rámci svých představ začne postupně odebírat jeho telefon, počítač, sekretářku i tabulky s daty. Využívá přitom „dekonstrukci“ – snaží se určitý zdánlivě samozřejmý a jednoduše vysvětlitelný jev, za který je manažer původně považován, doslova „rozebrat“ pomocí vlastní imaginace a nalézt tak jeho skutečnou podstatu. Tento postup, při kterém je něco zdánlivě samozřejmého „znesamozřejměno“, je také hluboce latourovský. Law se svým příspěvkem snaží ukázat, že identita každého člověka je ustavována sítí různých sociálních a technických vztahů, které jsou ve své podstatě propojeními různorodých aktérů. Taková síť vztahů je základem moci, vlivu, významu a celé podstaty Lawova manažera, stejně jako jakéhokoli jiného jednotlivce.

Ačkoli Latour pojem „symetrická antropologie“ později v podstatě opustil, a to právě ve prospěch teorie sítí-aktérů [Latour 2008], tyto dvě teoreticko-empirické perspektivy (spolu s dalšími Latourovými myšlenkami) se navzájem nijak neruší. Naopak, vytvářejí jednotný a smysluplný rámec, skrze který je možné se na realitu dívat. Latour do své analýzy zahrnuje kromě lidských také mimo-lidské aktéry, kteří se na spoluutváření reality podílejí stejně, jako lidé, ačkoli dosavadní sociální analýza se omezovala právě jen na lidský element. Zároveň s tím obrací svou pozornost ke vztahům, které mezi nimi vznikají. To, že se Latour zaměřuje právě na vztahy mezi různými mimo-lidskými aktéry je vyjádřením jeho snahy přiblížit se jejich podstatě, místo aby pouze popisoval to, co tyto různorodé entity představují pro člověka (jak se k nim vztahuje, jaký význam jim připisuje, co pro něj symbolizují, jakou pro něho mají funkci), jak to společenské vědy obvykle dělají. Vztahy, ve kterých jsou zapleteni, jsou podle Latoura právě tím, co (v lidském smyslu „němé“) mimo-lidské aktéry definuje, co umožňuje

³ V tomto případě si z mnoha možných a běžně užívaných variant vybírám ten překlad, který považuje za nejvhodnější a nejméně zkreslující také Zdeněk Konopásek, sociolog, který Brunovi Latourovi zasvětil velkou část svého odborného díla. (Viz Konopáskova argumentace na toto téma [Brož, Stöckelová 2015b: 130].)

zkoumat je samé, místo abychom je v rámci výzkumné analýzy nahrazovali jejich symbolikou nebo funkcí, které jim náleží pouze z pohledu člověka, a tím je nutně redukovali [Latour 2002].

Latourova snaha o jakýsi návrat k podstatě mimo-lidských entit skrze jejich vztahovost souvisí s takzvaným „ontologickým obratem“, který se ve společenských vědách v posledních letech projevuje [Brož, Stöckelová 2015a]. Tento pohyb reaguje zvláště na sociální konstruktivismus, vycházející z myšlenek Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna [Berger, Luckmann 1999]. Sociálně konstruktivistická teorie tvrdí, že realita je konstruována tím, jak na ni její sociální (ve smyslu lidské) participanté nahlíží, jak ji vnímají, hodnotí a dále (re)produkuje. Jako takovou ji tedy lze zkoumat pouze skrze významy, které jí připisují konkrétní lidé či skupiny lidí. Taková realita je sice pluralitní, protože různí lidé jí mohou rozumět různými způsoby, ale jde vždy o pohled na realitu, formulovaný pouze z lidského hlediska. Symetrická antropologie a všechny další směry, které zde zmiňuji, nechápou realitu jako pouze sociálně (lidmi) konstruovanou, ale nahlíží na ni jako na něco, co sdílíme a utváříme spolu s dalšími, mimo-lidskými aktéry. Tím se vlastně snaží reflektovat a přehodnotit samotnou kategorii „reality“ (či „sociální reality“) jako něčeho, co je utvářeno jen a pouze lidmi.

Dalším směrem, který se snaží zahrnout do sociálněvědní debaty také jiné než lidské aktéry, v tomto případě ty živé (tedy zvířata, hmyz, různé mikroorganismy, rostliny, houby a podobně), je „mnohodruhá etnografie“ („multispecies ethnography“). Jde o proud s teoreticky velmi širokým záběrem (myšleno co do počtu jmen sociálněvědních osobností, o která se tento koncept opírá nebo která jsou přímo zařazována pod jeho hlavičku), který se nebrání spolupráci s dalšími obory, jako je biologie, ekologie nebo umění, na něž se sociální vědy ve svých analýzách obvykle příliš neodkazují. Také mnohodruhá etnografie vnímá realitu jako společný „výtvar“, na kterém se podílejí nejen lidé, ale i další entity, které jsou v rámci běžného sociálněvědního diskurzu obvykle poněkud opomíjeny. Zdůrazňuje, že jiné než lidské druhy by neměly být považovány za jakési „pozadí“ (lidskou potravu, objekty lidské symboliky a podobně), ale za rovnocenné spolutvářce reality, kteří jsou nositeli vlastní biografie a politiky [Kirksey, Helmreich 2010].

Mnohodruhá etnografie se snaží poukázat zvláště na to, jak se kategorie různých druhů (včetně toho lidského) v praxi prolínají do často velmi nepřehledných

směsic, ačkoli jinak jsou tyto kategorie vykreslovány jako jasně ohraničené a stabilní. Zaměřuje se na všechny prostory, kde se různé druhy potkávají (spolupracují, komunikují) a kde dochází k dynamickému procesu, v rámci kterého se na základě tohoto setkávání ustavují. Toto ustavování se je přitom vnímáno jako značně nejednoznačný proces, kde lidství není nijak samozřejmou ani dominující vlastností [Kirksey, Helmreich 2010].

S tím souvisí také další koncept, koncept „antropologie života“ („anthropology of life“) či „antropologie nad rámec lidského“ („anthropology beyond the human“), definovaný v posledním desetiletí Eduardem Kohnem. Také on se v rámci svého výzkumu zaměřuje na prostor, ve kterém dochází k setkávání dvou odlišných druhů, a to amazonských Runů a jejich psů. Na psy nahlíží jako na samostatné subjektivity („living selves“), které své lidské partnery určitým způsobem ovlivňují. Analýzou toho, jak jsou psí sny lidmi vnímány a jak na ně lidé reagují, dochází Kohn k představě zvláštního sémiotického prostoru, který mezi lidmi a psy vzniká, a který tvoří jejich vlastní, společně ustavovaný komunikační rámec [Kohn 2007].

Zajímavá je v tomto kontextu také práce Donny Haraway a její výzkum takzvaných „companion species“⁴. Jde o druhy, které představují jakési lidské partnery, které člověka dlouhodobě doprovázejí a žijí (existují) vedle něho. Jde o druhy v širším smyslu toho slova, tedy nejen o zvířata, ale také stroje a další entity, často na hraně mezi těmito kategoriemi, entity, které dokonce ani nemají stabilní, nýbrž dynamicky proměnlivou a nestálou identitu. V případě zvířat jde o ty tvory, kteří nejsou využíváni pro práci nebo chování na maso a podobně. Podle Haraway nejsou tato zvířata pouze projekcí lidských intencí a představ, nejsou to „chlupaté děti“, manipulovatelní mazlíčci. Jsou plnohodnotnými subjektivitami, se kterými člověk žije „bok po boku“, v jakémsi partnerství, v rámci kterého však zároveň existují jistá pevně definovaná hierarchická pravidla. Důraz klade Haraway také na historický rámec. Companion species provázejí člověka dlouhodobě a na základě toho vzniká mezi nimi a člověkem vztah, který je definovaný oběma stranami a který se neustále dynamicky proměňuje a utváří [Haraway 2003].

⁴ Vzhledem k tomu, že tento pojem je do češtiny jen velmi těžko přeložitelný a ve většině českých textů ho autoři nijak nepřekládají (například [Brož, Stöckelová 2015a]), ve své práci ho také já používám v jeho originální anglické podobě.

Haraway tímto pojmem (a také pojmem kyborg („cyborg“), kterému se věnuje ve svých dalších pracích a kterého zařazuje vedle psů a jiných zvířat právě mezi companion species) vyjadřuje svůj nesouhlas se způsobem, kterým se dosavadní diskurz snaží popsat realitu a který vytváří umělé dichotomie jako je „člověk“ a „zvíře“, „člověk“ a „stroj“ a podobně. Vychází přitom z vlastního výzkumu, myšlenek a zkušeností. Ve svém manifestu se zaměřuje zvláště na psy, a to jak na psa jako druh (respektive plemeno), tak na konkrétní psy, jakými jsou ti její, se kterými podstupuje tréninky a soutěže agility. Právě na základě zkušeností s nimi popisuje, čím se vyznačuje vztah mezi člověkem a psem jakožto jedním z companion species. Pes je pro Haraway jedním z příkladů „významného druhého“ („significant other“) a lze ho tedy použít při popisu toho, jak se člověk k těmto významným druhým obecně vztahuje. Toho se Haraway snaží docílit především „přebudováním“ historie člověka. Zaměřuje se při tom na dvě pastevecká psí plemena, pyrenejského horského psa a australského ovčáka, a na jejich příkladu ukazuje, jakým způsobem byl pes historicky přítomen po boku člověka, aby pro něho pracoval, byl mu partnerem, přítelem a podobně. Nabourává tím představu historie jako čistě kulturního, lidského výdobytku, a kulturu označuje spíše za „přírodokulturu“ („natureculture“). Ačkoli se tento pojem podobá tomu Latourovu, jeho význam je odlišný – místo, aby vyjadřoval distanci, která mezi oběma myšlenými kategoriemi existuje, má být označením pro jeden celek, který konstituovali jak lidští, tak mimo-lidští aktéři, bok po boku a vzájemně. Haraway tím vyzdvihuje význam, který pes (a s ním i jakýkoli jiný druh z řad companion species) v tomto procesu měl a také nadále má. Tento proces totiž není ani v nejmenším ukončeným dějem, nýbrž neustále probíhá [Haraway 2003].

2.4 Východiska mé práce

Směry a koncepty, kterým jsem se v předešlé podkapitole věnovala, mají několik společných rysů. Svou perspektivu rozšiřují nad rámec lidského a roli spolutvůrců reality připisují také mimo-lidským entitám (ať už jde v konkrétních případech jen o zvířata, hmyz, mikroorganismy, rostliny a houby, nebo také o neživé objekty či technologie). Zdůrazňují, že také tyto entity jsou specifickými subjektivitami, aktéry, kteří mohou vstupovat do vztahů a tyto vztahy ovlivňovat podobně, jako lidé. Aktérství přitom nevnímají jako „dar“, který by mimo-lidští aktéři nějakým způsobem získali teprve nyní, případně jako výsledek specifického nahlížení na realitu, tedy něco, co by jim bylo pouze

krátkodobě připsáno. Jde o vlastnost, kterou jsou mimo-lidští aktéři obdařeni stejnou měrou, jako lidé, vlastnost, která byla pouze přehlížena. Zmiňovaní autoři se snaží zpochybnit samotný pohled na realitu, který tvrdí, že je tvořena pouze sociálně (ve smyslu sociálního konstruktivismu, tak, jak jsem o tom pojednávala výše), a to neustálým zdůrazňováním toho, jak významná role připadá při její tvorbě právě mimo-lidským tvorům a entitám. Zároveň s tím odmítají představu existence jakýchkoli jasně ohraničených kategorií, jako je například „kultura“ a „příroda“ nebo „člověk“ a „zvíře“. Všechny různorodé entity a vztahy mezi nimi považují za rovnocenné a na jejich identity nahlízejí jako na nejednoznačné (ve smyslu jasně definovaných kategorií) a nestálé, utvářející se v rámci neustálého dynamického procesu, který souvisí právě s povahou vztahů, do kterých se jednotliví aktéři zaplétají.

Tento společný základ, jak ho zde popisují, je pro mě zásadní a považuji ho za výchozí bod veškerého mého stávajícího i následujícího postupu. Rozhodla jsem se však překročit hranice tohoto pomyslného teoretického průsečíku a přiklonit se o něco výrazněji k jedné z popisovaných teorií, kterou jsem v této části popisovala asi nejzevrubněji. Ačkoli všechny zmiňované směry jsou jistě teoreticky i empiricky velmi přínosné (například v přístupu Donny Haraway ke psům spatřuji silnou paralelu k tomu, jakým způsobem vnímám já vztah koně a člověka), mám dojem, že některé z nich mají limity, které bych pokud možno ráda překlenula.

Za limitní považuji například to, že se některé zde zmiňované přístupy zaměřují pouze na vybrané mimo-lidské aktéry (nejčastěji ty „živé“), zatímco jiné zcela opomíjejí, čímž vlastně z pohledu jiných směrů jejich aktérství přehlízejí nebo rovnou popírají. Této nedůslednosti jsem se chtěla ve své práci vyhnout. Pokouším se tedy aplikovat symetrické hledisko co nejpoctivěji a jako na relevantní aktéry pohlížím nejen na koně a člověka, ale (pokud se to nějakým způsobem vztahuje k mé analýze jejich vztahu tak, jak je definován výše, v podkapitole, diskutující záměry mé práce) také na různé fyzické objekty, se kterými přicházejí kůň a člověk ve stáji do styku, nebo které se jich nějakým jiným způsobem „dotýkají“.

Za další slabou stránku považuji způsob, jakým jsou někdy konkrétní výzkumy realizovány. Některé ze zde zmiňovaných směrů mohou být v aplikaci svých teorií z mého pohledu jaksi „příliš lidské“ v tom smyslu, že sice zdůrazňují význam mimo-lidských aktérů, identity různých entit vnímají jako nejednoznačné a proměnlivé nebo

volají po přebudování kategorií „zvířecího“ a „lidského“, tedy vyjadřují teze, o kterých jsem zde již psala a které jsou pro mě zásadní, přitom však zcela nepochopitelně vycházejí pouze z informací, pocházejících ze zdrojů, poskytnutých lidskými účastníky výzkumu. (Jako příklad uvádím jeden konkrétní výzkum koňské a lidské identity pod hlavičkou mnohodruhové etnografie [Maurstad, Davis, Cowles 2013], který je založen pouze na informacích, získaných na základě polostrukturovaných rozhovorů s jezdci. Naprosto zde chybí jakékoli poznatky získané přímo z terénu, jakýkoli pokus o zachycení „hlasu“ oněch „druhých“, tedy koní.)

Z toho důvodu v (a při) své práci sice vycházím z onoho „symetrického základu“, kterým je onen pomyslný teoretický průsečík konceptů, o kterých jsem zde již psala (symetrické antropologie Bruna Latoura, mnohodruhové etnografie, antropologie života či antropologie nad rámec lidského Eduarda Kohna a výzkumu companion species Donny Haraway), zároveň s tím se však z této pozice o něco více přikláním k Latourově symetrické antropologii a s tím souvisejícím tématům (k teorii sítí-aktérů a vztahovosti). Tento text vnímám jako jakýsi pokorný (a jistě ne zcela bezchybný) pokus co nejlépe aplikovat jednak širěji vnímanou „symetrickou perspektivu“, a jednak přístup samotného Bruna Latoura, který by právě zde mohl být obzvlášť přínosný.

Různé výzkumy naznačují, že vztah mezi člověkem a koňmi či jinými stádovými zvířaty není určován pouze jednostranně, tedy člověkem, druhem dominantním v rámci tohoto dyadického páru, ale naopak, že do tohoto vztahu významnou měrou zasahuje také zvíře samo [Istomin, Dwyer 2010] [Maurstad, Davis, Cowles 2013]. Z důvodů, které jsem diskutovala výše, považuji některé výzkumy na toto téma za poměrně „nedůsledné“. Vztah koně a člověka jakožto výjimečný příklad dlouhodobé spolu-existence a součinnosti si podle mého zaslouží větší pozornost a také větší „symetrizaci“ (jak jsem rozebírala v podkapitole, zabývající se záměry mé práce), proto jsem se rozhodla provést na tomto poli vlastní sondu. Jak se mi to povedlo, můžete posoudit sami.

2.5 Eticko-metodologické výzvy výzkumu

Prvním problémem, kterým bych se chtěla v této kapitole zabývat, je moje pozice v terénu a její základní ukotvení. Jak už jsem naznačila výše, když jsem představovala zdroje svých informací, do stáje, ve které jsem realizovala zúčastněná pozorování a s jejímiž členy jsem se bavila v rámci svých rozhovorů a získávala v ní tedy většinu svého

výzkumného materiálu, sama pravidelně (zhruba jednou týdně) docházím a musím se tedy považovat za její součást. Ve stáji se pohybuji zhruba od jara minulého roku a pozorování jsem zde realizovala od listopadu téhož roku, s realizací výzkumu jsem tedy začala zhruba v době, kdy jsem do stáje již zhruba půl roku běžně docházela a spolupracovala na jejím chodu. Kromě toho jsem v době zhruba od svých jedenácti let navštěvovala několik jezdeckých klubů, kde jsem se postupně učila základům jezdeckví, práce s koňmi i péče o ně. Později jsem na koních jezdila a pečovala o ně u různých soukromých majitelů, kteří většinou vlastnili jen jednoho nebo několik málo koní, a také již sedmým rokem působím jako vedoucí na jezdeckém táboře, kde své znalosti a zkušenosti s koňmi předávám dětem různého věku. V době, kdy jsem začala do zmiňované stáje docházet, jsem byla schopná zvládnout dva jezdecké styly, kromě „westernu“, tedy westernového jezdeckého stylu, o kterém budu podrobněji psát v další podkapitole, také „anglii“, tedy anglický jezdecký styl, a to na mnohem pokročilejší úrovni než v případě westernu. Získala jsem mnohé zkušenosti, nejen v rámci jezdeckví jako takového, ale také v oblasti manipulace a práce s koněm ze země, tréninku mladého koně (jeho „příjezdování“) nebo řešení různých problematických situací.

Jednu z možností, jak do výzkumu tyto velmi rozsáhlé a cenné zkušenosti zapracovat, je autoetnografie. Autoetnografie je jak přístup k výzkumu, tak způsob psaní, který využívá osobní zkušenosti výzkumníka k tomu, aby skrze jejich analýzu dospěl k lepšímu pochopení zkoumaných jevů. Představuje určitou alternativu k přístupu, který pojímá výzkumníka jako neutrálního a „objektivního“ pozorovatele, který v každém případě zaujímá od zkoumaných subjektů jistý odstup, a snaží se o začlenění jak jeho osoby, tak jeho zkušeností do oblasti zkoumaného [Ellis, Adams, Bochner 2011]. Užití autoetnografické perspektivy se mi během mého výzkumu i během procesu psaní tohoto textu zdálo velmi vhodné, protože nabízí možnost zahrnout do analýzy také vlastní zkušenosti, které se v mém případě často ukázaly jako klíčové pro pochopení širších souvislostí určitého jevu. Jsem si vědoma slabin, které z toho, že jsem sama součástí zkoumaného terénu, vyplývají. Tato skutečnost znamenala například riziko nedostatku odstupu. Mohla také do určité míry znehodnotit mé rozhovory, protože při hovoru s koňským „laikem“ by lidští účastníci mého výzkumu jistě vysvětlovali některé věci jinak nebo podrobněji, než v mém případě, kdy předpokládali určitou míru předporozumění (ačkoli jakožto pro „znalce anglie“ a o poznání většího laika v rámci „westernu“ se pro mě tento problém nakonec nestal zcela nepřeklenutelný). Na druhou

stranu jsem si byla těchto rizik od začátku vědoma a to, že jsem byla součástí terénu, pro mě kromě oněch cenných a pouze pozorováním a realizací několika rozhovorů nezískatelných zkušeností znamenalo také „přirozenější“ a volnější přístup k informacím.

Další oblastí, které bych se zde ráda věnovala, je oblast klasicky pojímaná jako „etika výzkumu“, tedy problém realizace různých etických norem a řešení konkrétních etických otázek a problémů. V rámci oboru samozřejmě existuje celá řada kodexů, které upravují etickou stránku výzkumu, a kterými je možné se v tomto ohledu řídit. Za všechny zde zmíním například Etické směrnice České asociace pro sociální antropologii, které vycházejí z podobných etických směrnic předních zahraničních asociací, zabývajících se sociálněvědním či přímo sociálně antropologickým výzkumem [Etické směrnice 2016]. Pokud si takové kodexy projdeme, dozvíme se obecné zásady, které se učí již v prvním ročníku sociálněvědních vysokých škol, a které se týkají zvláště toho, jak se vztahovat ke zkoumané skupině či konkrétním účastníkům výzkumu tak, aby v první řadě nedošlo k jejich újmě (fyzické, duševní či jakékoli jiné) nebo jejich ohrožení, v případě skupin pak například k zásahům, které by mohly ohrozit jejich existenci či narušit stávající způsob jejich fungování. Chráněny mají být rovněž soukromé údaje o těchto skupinách či jednotlivcích, které by mohly vést k jejich identifikaci, čímž má být zajištěna jejich anonymita. Výzkumník by měl zvláště důkladně zvažovat také důsledky závěrů prováděného výzkumu a jeho dopady na danou komunitu či jednotlivce. Důraz je kladen také na informovanost účastníků.

Ačkoli tyto směrnice představují jakési „desatero“, tedy jakýsi kánon, který říká, jak při výzkumu jednat a nejednat, chtěla bych v tomto textu zdůraznit také zásadní důležitost etiky „v praxi“. Jde o dynamický, reflexivní proces, který se uplatňuje během realizace vlastního výzkumu a na který někdy není možné se předem připravit. Nejdůležitější je v tomto ohledu právě reflexivita výzkumníka a jeho schopnost posoudit konkrétní nastalé situace [Guillemin, Gillam 2004].

Reflexi a neustálé promýšlení etických otázek zdůrazňuje také symetrická antropologie, o kterou se ve svém výzkumu opírám především. Už ze své podstaty přistupuje k etickým otázkám výzkumu jako k nesamozřejmým, nepovažuje tedy za samozřejmé například to, kdo je v rámci výzkumu vůči komu zodpovědný. V rámci symetrické antropologie se rovněž nutně neřeší, co výzkumník „dá“ účastníkům výzkumu za jejich čas a informace. Důležitým prvkem je také to, zda je participace na výzkumu

baví (baví je před výzkumníkem hovořit o daných problémech, ve kterých jsou určitým způsobem osobně zainteresováni, a prezentovat svá stanoviska, těší je výzkumníkův zájem) a zda je samotné může nějakým způsobem obohatit. Účastníci výzkumu jsou pojímáni jako jeho spolutvůrci a velmi důležitý je v tomto procesu osobní vztah, který se během něho mezi výzkumníkem a účastníky výzkumu přirozeně rozvíjí (a v osobních vztazích také neřešíme otázky typu „má dáti - dal“) [Brož, Stöckelová 2015b: passim].

V rámci mé práce vnímám i tento aspekt symetrické antropologie jako obzvlášť platný. Získávání materiálu k mému výzkumu (pozorování a rozhovory s lidskými účastníky stáje) probíhalo nejen jako proces sběru informací, ale také jako součást nepodmíněného osobního seznamování a setkávání v prostoru stáje. Ačkoli můj výzkum povahu těchto procesů ovlivnil a (krátkodobě či trvaleji) posunul, činnosti spojené se získáváním potřebných informací přesto přirozeně zapadaly do dalších aktivit, které běžně realizujeme, a které naše osobní vztahy přirozeně rozvíjejí a utužují. Svůj výzkum jsem se navíc snažila realizovat v užší spolupráci s těmi, kterých se týkal. S lidskými účastníky jsem průběžně projednávala jejich pohled na danou problematiku, například to, jak by můj pohled na věc ze své perspektivy poupravili, v čem jim přijde správný a v čem případně zkreslený, a dávala jsem jim svou práci k přečtení. Koně a věcné entity, které se mého výzkumu nevědomky účastnili, přestože se k němu ze své podstaty nemohli vyjádřit, jsem se naproti tomu snažila vykreslit co nejvěrněji a nijak jejich postavení vůči člověku nedeformovat. K věcným objektům jsem se navíc snažila přistupovat tak, abych jejich podstatu jednostranně nenahrazovala pouze jejich symbolikou či funkcí, ale vykreslovala je v rámci sítě vztahů, které vytvářejí, a brala tak v potaz proměnlivost a nejednoznačnost jejich identity [Latour 2002].

Tento přístup s sebou přináší otázku, jak se při popisu a analýze vztahu koně a člověka neprovinit ani vůči koni (a případně také věcným aktérům), ani vůči člověku, a popsat jejich vztah co „nejvěrněji“. Při psaní tohoto textu jsem se snažila na jedné straně co nejdůsledněji popisovat to, jak je pozice koně v rámci jeho vztahu s člověkem ustavována (včetně všech asymetrií, které jsou toho součástí, a včetně toho, jak na ustavování tohoto vztahu participují různí věcní aktéři), a na druhé straně jsem se rovněž snažila nepopisovat tyto asymetrie jako bezúčelné, ale naopak vždy vysvětlit úhel pohledu člověka, v jehož prospěch jsou tyto asymetrie nastaveny, nebrat tedy jeho vysvětlení těchto asymetrií jako bezpředmětná, jako pouhá „ospravedlnění“ či jejich sekundární vysvětlení. V tomto ohledu jsem se ve svém výzkumu snažila následovat

lidské aktéry nejen v tom smyslu, že jsem usilovala o to, jít v jejich stopách směrem k tomu, jaká témata a vysvětlení mi nabízeli, ale snažila jsem se také používat pojmy, které jsou ve stáji lidmi běžně užívány, a nenahrazovat je jinými, na problematiku uměle „naroubovanými“ a příliš „odtažitými“ [Paleček 2010].

Jak je doufám zřejmé, k „objektivitě“ výzkumu jsem se snažila přistupovat po latourovsku, jako k schopnosti subjektu (ať už člověka, zvířete či věci) „objektovat“, tedy aktivně se vyjadřovat k tomu, jak se o něm hovoří. Latour v této souvislosti píše, že pokud je zkoumaný subjekt umístěn do umělého prostředí, izolovaně od vnějších podmínek, je mu tím zamezeno „objektovat“ a tedy být „objektivní“. „Objektivita“ tedy podle něho může vzniknout jedině jako výsledek možnosti zkoumaného subjektu vyjadřovat se k výzkumu a spoluutvářet ho [Latour 2002].

V následující kapitole se již dostávám k vlastní analýze mnou získaných informací. Tato kapitola je rozdělena do několika menších celků. Vycházím nejprve od koně jako takového, kdy se snažím vysvětlit, jak se ustavuje koňská „osobnost“, která je koni přisuzována. Svůj úhel pohledu pak postupně rozšiřuji, když se ve druhé podkapitole vztahem koně a člověka zabývám širěji, a analyzuji přitom zvláště zásadní význam „respektu“ v tomto vztahu. V další podkapitole se o něco více zaměřuji na společný prostor, ve kterém interakce mezi koněm a člověkem probíhá (a který s nadsázkou nazývám „koňským světem“), a nakonec do své analýzy zahrnuji také různé věcné objekty, které se vztahu koně a člověka „dotýkají“, a snažím se analyzovat způsob, jakým mohou do tohoto vztahu zasahovat.

3. Analytická část

3.1 Stručné seznámení s prostředím stáje

Stáj, o které bude tato práce především, se nachází na jihu Středočeského kraje a tvoří ji čtyři koně, tři lidé a několik staveb a prostor. Čtyři koně, o kterých zde píši, jsou světlý, téměř bílý arabský kůň Galileo Touch Of Genius (Galileo), tmavý, téměř černý hnědák plemene quarter horse Blackjack The Star (Jackie), hnědá kobyła s černou hřívou a ocasem plemene quarter horse Sally Baby G (Bibi) a ryzák Summer Boy (Sam), kříženec quarter horse červenohnědé barvy. Lidmi, kteří o koně ve stáji pravidelně pečují a pracují s nimi, jsou Eva Malá (Eva), Jan Dlouhý (Honza) a já. Eva a Honza jsou partnery

a také vlastníky tří ze čtyř koní (Eva je majitelkou Galilea a Jackieho, Honza vlastní Sama). Oficiálním vlastníkem čtvrtého koně, kobylinky Bibi, je Evin a Honzův půlroční syn, Jakub Dlouhý (Kuba). (Záležitostem, které jsou s vlastnictvím jednotlivých koní spojeny, se budu věnovat později, v rámci samotné analýzy.)

Součástí této stáje jsem zhruba od jara minulého roku, kdy jsem zareagovala na Evin inzerát, nabízející ježdění zdarma. Taková nabídka není zrovna obvyklá, ve většině případů chtějí majitelé za ježdění na svých koních poplatek, nejčastěji v řádu tří až čtyř stovek korun za hodinu jízdy (a tato cena bývá mnohem vyšší, pokud jde o trénink na jízdárně s asistencí trenéra), Evina nabídka mě tedy oslovila hlavně z důvodu její velkorysosti. Eva hledala především „pokročilého jezdce“, k čemuž jsem si připadala způsobilá hlavně díky tomu, že jsem v té době jezdila na koni už jedenáct let, a to poměrně pravidelně (většinou minimálně jednou za týden nebo dva), a srovnatelné zkušenosti jsem měla také s prací s koňmi ze země, péčí o ně a dalšími aspekty kontaktu s nimi. Nejprve jsem absolvovala první jízdu na Jackiem v „kruhovce“, tedy kruhové jízdárně, oploceném kruhovém prostoru o průměru zhruba dvaceti metrů, který slouží k práci s koňmi ze sedla i ze země. Kromě Evy se na mě přišel podívat i Honza, aby moje jezdecké schopnosti zhodnotili společně. Po tom, co jsem prošla tímto „schvalovacím procesem“, jsem začala do stáje chodit pravidelně, zhruba jednou týdně. Téměř pokaždé jezdím (ať už s koňmi trénuji na jízdárně nebo jedu ven na vyjížďku, ať už sama nebo s Evou či Honzou) a kromě toho pomáhám Evě a Honzovi s různými činnostmi, které s péčí o koně souvisí, jako je práce s nimi ze země, jejich čištění, krmení, mytí postrojů nebo úklid a drobná údržba prostor stáje.

Stáj se nachází na pozemku Evina a Honzova rodinného domu, v jeho bezprostřední blízkosti. Dům se rozprostírá po pravé straně krátké příjezdové cesty a stáj se nachází za ním. Jako první si přichozí nejspíš všimne dveří do „maštale“ se dvěma prázdnými boxy a velkými vraty stodoly, ve které se nachází malá sedlovna. V sedlovně se skladují postroje a řada dalších věcí, které ve stáji používáme. Před „maštálí“ a stodolou je vydlážděný prostor pro uvazování koní, kde se koně nejčastěji čistí a sedlají. Pokud půjdeme dál směrem od domu, narazíme po pár metrech na malý výběh o šířce a délce zhruba čtyřiceti metrů. V tom koně přebývají nejčastěji. Stojí u balíku se senem, který je jim tu vždy volně přístupný ke krmení, nebo pod prostorným přístřeškem, který se nachází v rohu výběhu. Tento malý výběh ústí do zhruba tříhektarové oplocené louky,

kteřá slouží také jako pastvina, a ta se dále napojuje na poslední, třetí výběř, který je asi šestkrát větší než první výběh.

Na nejvzdálenějším konci prostředního ze tří výběhů stojí ona kruhovka, ve které jsem (mimo jiné) absolvovala svou první jízdu u Evy a Honzy. Podél nejbližší strany tohoto výběhu se nachází malá obdélková budova, dva další koňské boxy. Jedna její delší strana je z výběhu volně přístupná a zde se nachází napáječka pro koně a dvířka boxů. Z její druhé delší strany, ke které nemají koně z výběhu přístup, je několik sudů s granulemi pro koně, „vodítka“ (vodící lana) zavěšená na skobě na zdi a elektrická zásuvka s kabelem, který zajišťuje přívod elektřiny do hrazení výběhů. V těchto dvou boxech ani v boxech v „maštali“ koně obvykle nestojí. Eva a Honza je celoročně chovají venku, ve výběžích. *„V jednom boxu máme seno, v dalším piliny... Takže k tomu je to vlastně dobré. Kdyby přišly třeba nějaké strašné vichřice, déšť, tak vím, že je do těch boxů vždycky můžu zavřít,“* vysvětluje mi Eva.

Ve stáji se jezdí western, což je jeden ze základních jezdeckých stylů. Z toho, jakým jezdeckým stylem se v konkrétní stáji jezdí, vychází to, jak jsou koně ve stáji „přiřezdění“, tedy jakým pobídkám jezdce jsou učeni a jsou schopní na ně správně reagovat. Podle široce sdíleného historického „příběhu“ vznikl western v USA, jako výsledek praktické potřeby rančérů zdejších dobytčářských rančů manipulovat s velkými stády dobytka. U koní jsou v souvislosti s tím zdůrazňovány vlastnosti, jako je rychlost, obratnost, odolnost, vytrvalost, snadná ovladatelnost a spolehlivost. Tito koně museli být schopní nejen hnát stáda na nová pastviště, často i několik dní jízdy vzdálená, ale také například oddělit od stáda jedno požadované zvíře. Potřebám rančérů byla uzpůsobována také koňská výstroj, například westernová sedla, která jsou velmi masivní, stabilní a jsou považována za obzvláště pohodlná. V jejich přední části se nachází speciální výstupek, takzvaná „hruška“, ke které se mělo v případě potřeby uvazovat tele po tom, co ho rančér chytl do lasa, a která zároveň dodává sedlu na stabilitě [Pickeralová 2004]. Z ryze praktické potřeby amerických rančérů se postupně etabloval western jako sportovní disciplína.

V České republice se začal western šířit na začátku osmdesátých let minulého století, nejprve pouze na základě osobních zkušeností několika málo lidí s jezdeckým stylem rančérů v USA a dalších zdrojů, jako byly například videonahrávky westernových soutěží v zahraničí, kterých však bylo v rámci České republiky k dostání poměrně málo.

Začala se vytvářet komunita jezdců, která se při tréninku svých koní a jejich prezentaci snažila o imitaci amerického vzoru. Tato komunita začala pořádat první amatérské westernové soutěže, tehdy ještě v rámci omezení, jejichž zdrojem byl socialistický režim. Po revoluci a otevření hranic v roce 1989 začala být situace příznivější a western se dočkal oficiálního ukotvení. V následujících letech vznikl Western Riding Club České republiky, jedna z nejdéle působících westernových asociací u nás [Šich 2016], a postupně se začaly objevovat také další obdobná uskupení, jako například Pro Rodeo Czech Association [Pro Rodeo Czech Association 2016] nebo Team Penning & Roping Association [Team Penning & Roping Association 2016a], v rámci kterých se westernových závodů účastní také Eva s Honzou.

Předtím, než Eva otěhotněla, se oba dva účastnili westernových závodů pravidelně a dosahovali v nich úspěchů (na republikové úrovni se většinou umísťovali na předních příčkách), Honza navíc působil také jako rozhodčí, v posledních několika letech dokonce častěji, než jako soutěžící. Až to okolnosti dovolí, plánují oba s pravidelnou účastí na závodech opět pokračovat, Honza hlavně jako rozhodčí, Eva jako soutěžící. V rámci westernového sportu existuje velké množství disciplín. Ty, kterých se obvykle účastní Eva, jsou vždy založeny na práci s dobyt看em, tedy na různých typech usměrňování, přeskupování a přemísťování stáda telat a na separaci jednotlivých zvířat podle stanovených pravidel. Příkladem takové soutěže může být například Team Penning. Při této disciplíně má tým tři koní a jezdců za úkol oddělit od stáda tři telata s vylosovanou barvou obojku, přehnat je do ohrádky, která se nachází na druhé polovině arény, a v této ohrádce je „zavřít“, což znamená, že si jeden z jezdců stoupne se svým koněm do vrátek ohrádky a zvedne ruku. Ve chvíli, kdy tým „zavírá“, by se na té půli arény, kde je postavena ohrádkou, neměla nacházet žádná jiná telata, než jsou ta s požadovanou barvou obojku, a za pomyslnou půli arény by se během plnění úkolu neměla dostat víc než čtyři libovolná telata. Kromě správného provedení je dbáno také na čas provedení úkolu, který by měl být co nejkratší [Team Penning & Roping Association 2016b]. Podobných westernových disciplín, jako je tato, se spolu s Evou a Honzou účastnili nebo účastní tři ze čtyř koní (všichni kromě Bibi), kteří ve stáji žijí.

Hlavním záměrem nás, lidských členů stáje, kteří určujeme její směřování, je pracovat s koňmi tak, aby byli „dobře příježdění a vychovaní“, tedy aby dokázali správně a rychle reagovat na pokyny jakéhokoli člověka, který s nimi bude pracovat, a to ať už ze sedla, nebo ze země. V našem zájmu je také to, aby koně „respektovali“ jakéhokoli

člověka, který o ně v daný moment pečuje nebo s nimi pracuje, tedy aby ho během jeho manipulace s nimi nijak neohrožovali svou fyzickou silou, která je nesrovnatelně větší, než je síla běžného člověka. S koněm, který je „dobře příježděný a vychovaný“, je možné bez komplikací manipulovat ze země (vodit ho, uvazovat ho, pečovat o něho, lonžovat ho, pracovat s ním v kruhovce a podobně), jezdit s ním na vyjížděky, trénovat s ním a případně s ním i soutěžit na již zmiňovaných westernových závodech.

V dalších podkapitolách bych se chtěla pokusit o analýzu toho, jak je taková součinnost mezi koněm a člověkem možná. To, že k ní dochází a že se z pohledu člověka zdá být poměrně funkční, z ní pochopitelně nedělá nic samozřejmého nebo snadno vysvětlitelného. Proto se ptám, jak je možné, že mezi koněm a člověkem může dojít k navázání vztahu, který takovou součinnost umožňuje, a jak jsou v jeho rámci pozice koně a člověka vyjednávány.

3.2 Koňská „osobnost“

„Koukám, že dneska to s ním zas nepůjde... Asi zrovna nemá den. Budeme muset zapracovat na tom, aby vůbec zůstal v klidu. Dneska to asi na žádné velké trénování nebude,“ říká mi Eva od hrazení kruhovky, zatímco se uvnitř snažím zklidnit Galilea, na kterém zrovna sedím. Naším společným úkolem je správně provést obrat kolem zádě, což je cvik, při kterém zadní nohy koně přešlapují na místě, zatímco přední nohy kolem nich v půlkruhu ukračují, dokud se kůň takto neotočí o sto osmdesát stupňů, tedy čelem vzad. Problém je, že pokaždé, když se na můj pokyn zastavíme, začne Galileo okamžitě „tancovat“, tedy přešlapovat na místě, popocházet dopředu nebo dozadu nebo se sám od sebe otáčet, aniž bych mu k tomu dala pobídku. Všechnu svou energii soustředí na to, abych Galilea přiměla zůstat klidně stát, a to tak, že svými pobídkami působím proti nežádoucím pohybům, které dělá. Jsem ale trochu nepřítomná, protože zároveň s tím už myslím na odpolední vyjížděku, která bude snad o něco méně pracná než můj dnešní trénink. *„Jestli chceš jet odpoledne jenom ven, vezmi si Jackieho. Víš, že je spolehlivější a po loukách běhá rád,“* řekla mi k tomu Eva o něco dříve.

Způsoby, jakými my lidé nahlížíme na jednotlivé koně v naší stáji, se liší. Každý z koní je z našeho pohledu jiný, dalo by se říct, že má jinou „osobnost“. Osobnost je určitou specificky lidskou představou o podstatě lidské psychiky, která je Milanem Nakonečným popisována jako „hypotetický konstrukt vyjadřující vnitřní podstatnou

dynamickou organizaci lidské psychiky, která determinuje její vnější projevy“ [Nakonečný 2003: 247]. Osobnost je charakterizována různými psychickými vlastnostmi či rysy osobnosti, které jsou určitým více či méně přesným vnějším popisem, vycházejícím většinou z pozorování toho, jak daný jedinec jedná. Vývoj osobnosti je pak v podstatě procesem celoživotního učení. Zásadní vliv na něj mají individuální životní zkušenosti daného jedince, které se formují zvláště ve vztahu k druhým a obecně v kontextu prostředí, ve kterém jedinec žije [Nakonečný 2003]. Představa určité „osobnosti“ na způsob souboru typických reakcí a „povahových rysů“, které se za nimi podle našeho úsudku skrývají, se odráží v tom, jak my lidé o jednotlivých koních uvažujeme a mluvíme a jak se k nim vztahujeme. Dalo by se říct, že v tomto ohledu přistupujeme ke koním podobně jako k jiným lidem, když se snažíme jejich „osobnost“ odhalit, zhodnotit a určitým způsobem na ni reagovat.

„Osobnost“ jednotlivých koní je něco, co se podobně jako v případě lidské osobnosti vytváří jakožto jistá představa o realitě v rámci prostoru, ve kterém lidští obyvatelé stále sdílejí své zkušenosti s těmito koňmi. Představa o „osobnosti“ konkrétního koně je tak spoluutvářena a sdílána všemi lidmi ve stáji. Podobně je to s představou o typické „osobnosti“ či spíše o typických „charakterových vlastnostech“ jednotlivých koňských plemen, která je sdílána v rámci širší jezdecké komunity. To ostatně dokládá i většina koňských encyklopedií, jejichž součástí je i podrobný popis jednotlivých koňských plemen, zahrnující kromě jejich historie, vizuální podoby nebo vhodného využití také vyličení jejich „charakteru“. (Například také [Pickeralová 2004].)

Jak konkrétně je námi lidmi koňská „osobnost“ utvářena si můžeme ukázat na příkladu Galilea a Jackieho. Galileo je například považován za obzvlášť „učenívého“, protože v porovnání s ostatními koňmi byl schopný naučit se lidským pobídkám nejrychleji. „*To, co jsem s Jackiem udělala, řekněme, za půl roku, se s Galileem udělalo za měsíc,*“ říká k tomu Eva, když mi vypráví o svých začátcích s ním. Máme také za to, že Galileo lépe „chápe“, co se po něm chce. Při soutěži nebo při tréninku s telaty na aréně dokáže „předvídat“ pohyby telete a sám od sebe jim vycházet vstříc, aniž by k tomu dostal přímý pokyn od svého jezdce, což je při závodech, jakých se s ním Eva účastní, velmi žádoucí. Galileo je „citlivý“ i vůči jemným pobídkám člověka a reaguje na ně rychle a „pružně“. Je „energický“ a někdy bývá „vznětlivý“ a „neklidný“. V takovém případě stojí člověka, který s ním pracuje, hodně práce ho opět zklidnit a přimět ho, aby se soustředil a plnit lidské pokyny tak, jak se po něm vyžaduje.

Jackie je naopak považován za poměrně „klidného“ a „vyrovnaného“. Ve většině případů je „ochotný“ s člověkem „spolupracovat“ bez jakékoli „neposlušnosti“. „Neklidným“ a „vzpurným“ se stává jen málokdy. Někdy k tomu dochází na vyjíždkách, v případě, že mu jeho jezdec nedovolí cválat na otevřených loukách. To Jackie nese s „nelibostí“, běhání po loukách má totiž „rád“. Při práci s telaty sice splní každý jezdcův požadavek, ale „nebaví“ ho to, neprojevuje při tom mnoho „elánu“ ani „zájmu“ o tele. Pokud nedostává potřebné pobídky, na pohyby telete obvykle vůbec nereaguje. Jak říká Eva, „s Jackiem to byl prostě boj. S ničím mi při tréninku nepomohl.“ „Nevím, jestli byl unavený nebo ho to prostě štvalo, ale vždycky jsem z něj cítil, že ho to nebaví,“ doplňuje to Honza, který na něm také nějakou dobu závodil.

Z toho, jaká „osobnost“ je Galileovi a Jackiemu přisuzována, vyplývá řada dalších věcí. Z povahy konkrétní koňské „osobnosti“ například my lidé usuzujeme, jak k danému koni přistupovat co nejlépe a nejefektivněji. Z jemu přisuzovaných „povahových rysů“ se snažíme vyvodit, jaké má takový kůň „schopnosti“ a jak bychom je mohli co nejlépe využít. Vzhledem k tomu, jak Jackie reaguje při práci s dobyt看em a jak se „chová“ na vyjíždkách, jsme my lidé přesvědčeni, že ho závody „nebaví“, zatímco vyjíždky ano. Galileo má podle našeho úsudku naopak všechny předpoklady k tomu být dobrým závodním koněm. Je „učennlivý“, „citlivý“ a „energický“, při práci s dobyt看em navíc reaguje nad očekávání dobře na tele. Právě díky tomu se také Eva v určité chvíli rozhodla, že závodit už bude jen s Galileem, zatímco Jackieho začala vnímat jako spolehlivého koně, se kterým může absolvovat vyjíždku nebo trénink, kterého však na rozdíl od Galilea závodění „neuspokojuje“. Právě díky tomu s ním Honza přestal závodit a koupil si jiného koně. „První disciplínu dal tak na osmdesát procent svých možností, druhou už jen na čtyřicet a na třetí by snad ani nenastoupil. Jeho to prostě netankuje,“ říká k tomu Honza.

Galileo a Jackie reagují rozdílně. Zatímco Jackie udělá ve většině případů přesně to, k čemu ho člověk vybízí, Galileo reaguje mnohem častěji než Jackie tím, že dělá něco jiného (například začne „tancovat“ nebo popocházet, ačkoli ho lidská pobídka vybízí k zastavení, jako tomu bylo při našem tréninku). Jackie a Galileo tak svými reakcemi vlastně (pravděpodobně nezáměrně) ovlivňují to, jak je my lidé vnímáme a jaký názor si o jejich „osobnosti“ utváříme. Z této představy pak vychází způsob, jakým na jejich „chování“ v budoucnu reagujeme. Pokud by Jackie jednal v reakci na pobídku k zastavení tak jako Galileo („tancováním“ a popocházením), byl by pravděpodobně pokárán a

opraven mnohem důrazněji, než druhý kůň. U Jackieho jakožto „mírného“, „poslušného“ koně by bylo takové „chování“ nepochopitelné. Velmi pravděpodobně by bylo považováno za projev špatné „vůle“ nebo něčeho velmi nezvyklého a znepokojujícího. Naproti tomu Galileova „osobnost“ je považována za „temperamentní“ a „vznětlivou“. V případě, že se Galileo „zachová“ jinak, než k čemu ho lidská pobídka nabádá, je to mnohem častěji než v případě Jackieho připisováno proměnlivosti jeho „nálad“. Galileo zkrátka nejspíš „nemá den“, jako tomu bylo při mém tréninku v kruhovce. Tomu odpovídá i o něco chápavější a trpělivější lidská reakce jako projev respektu vůči této koňské „povaze“.

Z lidského hlediska mají pro reflexi koňské „osobnosti“ zásadní význam také zkušenosti, kterými si kůň během svého individuálního života prošel. *„Když mají koně špatnou zkušenost, tak jsou někdy zlí,“* říká Eva a demonstruje to na příkladu Bibi. Za jednu z pro ni charakteristických „vlastností“ považujeme my lidé její „náladovost“, která se nejviditelněji projevuje tím, že se na nás Bibi často „šklebí“, tedy že přitiskne uši dozadu k hlavě, což je námi lidmi univerzálně považováno za projev „odporu“ a rovněž může jít o „hrozbu“, může tedy následovat kousnutí nebo kopnutí. V případě, že se kůň šklebí, je člověk nucen na základě jeho dalších projevů neustále vyhodnocovat, zda je „šklebení“ v konkrétní situaci předzvěstí nebezpečnějších projevů, nebo ne. Bibi to dělá nejčastěji při čištění, sedlání, utahování podbřišníku sedla nebo jiné manipulaci s ní ze země. *„Ona se šklebí od jakživa a myslím si, že je to tak trochu tím, že její máma byla ve stádě poslední a Bibi byla podtržená¹³, takže to byl a je takový její obranný mechanismus, který má kvůli tomu, jak byla zhrzená,“* vysvětluje Eva a dodává: *„Řekla bych, že teď se šklebí o trochu víc, ale nevím. Může to být tím, že jí po hříběti vzrostlo sebevědomí. Taky je teď ve stádě šéfová, zatímco dřív byla předposlední. Možná, že to má souvislost právě i s tou stádovou hierarchií.“*

Eva čelí při manipulaci s Bibi konkrétnímu problému, kterým je její „šklebení“. V souvislosti s dalšími projevy Bibiiny „osobnosti“ to připisuje její „náladovosti“ jakožto jednomu z jejích nejvýraznějších „povahových rysů“. Bibiinu „náladovost“ se snaží chápat v širších souvislostech toho, v jakých podmínkách Bibi vyrůstala (jako hříbě byla dcerou kobyly, která byla „poslední“ v rámci hierarchického žebříčku stáda, byla tedy pravděpodobně utlačovaná ostatními koňmi ve stádě a v důsledku toho byla Bibi „podtržená“, byla tedy po svém narození nedostatečně krmena a vyvíjela se pomaleji, než jiná hříbata jejího věku). To, jak se Bibiino „chování“ v poslední době změnilo (zdá se,

že se Bibi „šklebí“ víc, než dřív), si Eva vysvětluje tím, že se změnila její pozice ve stádě (v rámci stádové hierarchie si Bibi polepšila, je „šéfová“, tedy nejvýše postavený kůň stáda, zatímco dříve byla v tomto stádě až třetí v pořadí). To, jak Eva v tomto konkrétním případě Bibiino „chování“ reflektuje, dobře ukazuje, jaký význam pro vývoj „osobnosti“ koně připisujeme my lidé jeho „životním zkušenostem“.

Zdá se, že perspektiva, která přihlíží k „životním zkušenostem“ koně a reflektuje je z pozice jeho „osobnosti“, opět určitým způsobem koresponduje s představou klasické psychologie o tom, jak se utváří (lidská) osobnost [Nakonečný 2003]. Nerada bych se však dopouštěla toho, že bych tuto perspektivu nás lidí vysvětlovala pouze skrze tuto jednu optiku. Představy, které my lidé o koňské „osobnosti“ a jejím vývoji máme, se dají usouvztažnit například také s představou moderní vědy o tom, jak u zvířat probíhá učení. To má mít jakési dva módy. Prvním je „sociální učení“, proces, který probíhá v rámci interakce mezi zvířaty téhož druhu na základě pozorování a imitace. „Doplňkem“ sociálního učení má být učení „individuální“ (či „asociální“), které je založeno na individuálních zkušenostech konkrétního jedince a předně, jeho podmínkou není kontakt s druhými. Oba módy zahrnují různé způsoby učení, nejčastěji různé typy podmiňování nebo reakci na „odměnu“ a „trest“, tedy na pozitivní či negativní zpětnou vazbu [Heyes 1994].

Z tohoto úhlu pohledu bychom mohli koně vidět jako jakýsi soubor naučených vzorců „chování“, které vycházejí výhradně ze způsobu, jakým na daného jedince působily určité vnější podmínky. Reakce koně by mohly být v takovém případě pojímány jako zcela naučené a koni by tak byla upírána existence čehokoli jedinečného (ve smyslu z vnějších podmínek neodvoditelného), co zasahuje do toho, jakým způsobem kůň okolní vlivy zpracovává. Ačkoli fakticky není možné zjistit, co se uvnitř koňské hlavy děje (a ani se o to zde nechci pokoušet), pohled na koně jako na jakýsi „živý stroj“ je lidmi, kteří se kolem koní pohybují, obvykle vnímán jako poněkud vulgární. Souvisí to zřejmě s celkovou proměnou, kterou náš pohled na zvíře prošel. Zvíře se do značné míry „emancipovalo“ a v mnoha ohledech se tak přiblížilo člověku, v jehož případě je podobná jedinečnost a „neodvoditelnost“ samozřejmá [Mullin 1999]. Mluvit o zvířeti jako o „živém stroji“, určeném čistě jen vnějšími podmínkami, do kterých se dostalo, bez zahrnutí jakési jeho vnitřní jedinečnosti, je tedy podobně nežádoucí, jako mluvit takovým způsobem o člověku.

Kůň je objektem řady kategorizací. Kůň je plnokrevník, teplokrevník nebo chladnokrevník, je hnědák, ryzák, vraník, grošák, plavák a podobně, na základě pravidel stanovených plemennými knihami patří k určitému plemeni, které je vhodné k drezuře, parkuru, k westernovým nebo jiným disciplínám a tak dále. Dobře je to ostatně vidět právě v encyklopediích koní, kde jsou tyto kategorie systematicky shrnovány a definovány [Pickeralová 2004]. Některé kategorie jsou spíše formální a na reálný vztah koně a člověka nemají příliš velký vliv, některé se ale na tom, jak je ke konkrétnímu koni přistupováno a jak je jeho „osobnost“ reflektována, významnou měrou podílejí.

Galileo a Jackie jsou odlišného plemene a byli rozdílně šlechtěni, mají tedy jiné fyziologické a genetické předpoklady a proto se liší i jejich reakce. Arabský kůň je považován za „nejčistší plemeno“ v tom smyslu, že je šlechtěn takřka bez příměsí jiných plemen a jeho šlechtitelskou stopu lze vysledovat až k jakémusi dávnému „primitivnímu koni“ určitého typu [Pickeralová 2004: 282]. Byl šlechtěn jako univerzální, vytrvalý kůň a mezi lidmi, kteří se v blízkosti koní pohybují, existuje sdílená, hluboce zakořeněná představa o tom, že „arabové“ jsou velmi „energičtí“, „temperamentní“ a „vzňetliví“ koně. Quarter horse je naproti tomu plemeno, které bylo šlechtěno pro zcela specifické účely. V Americe, zemi jejich původu, se s těmito koňmi původně závodilo na krátké vzdálenosti, od čehož je odvozováno i jejich jméno („quarter“ znamená anglicky čtvrt a právě čtvrt míle byla délka, kterou tyto závody měřily). Později, když toto své využití ztratili, začali být „quarteri“ využíváni zvláště při práci s dobyt看em. Jde totiž o koně, kteří jsou rychlí a hbití a kteří v této oblasti disponují jakýmsi přirozeným „talentem“ či „citem“. Ačkoli tedy rovněž jde o velmi všestranné koně, jsou dnes vyhledáváni zvláště v rámci westernových disciplín, které jsou vystavěny na práci s dobyt看em. Mívají „vynikající klidnou a vyrovnanou povahu a jsou velmi chytří“ [Pickeralová 2004: 353].

Krom toho, že na základě rozdílnosti svých plemen a tedy odlišnému způsobu šlechtění mohou Galileo a Jackie reagovat jinak, na oba koně díky tomu reagujeme rozdílně také my lidé. Existuje určitá široce sdílená představa o tom, jak by se měl „chovat“ arabský kůň a jakou „povahu“ má quarter horse, a podle toho ke Galileovi a Jackiemu přistupujeme. Arabský kůň je považován za „energické“ a „vzňetlivé“ plemeno a Galileo je kůň, který takovému popisu dobře vyhovuje. Proto Eva například často říká, že Galileo „má ten svůj temperament prostě v krvi“. Jackie je plemeno quarter horse, což je plemeno známé svým kladným „vztahem“ k práci s dobyt看em a vrozenými „schopnostmi“ pro ni, Jackiemu však jakékoli „nadšení“ pro práci s dobyt看em chybí.

Vzhledem k jeho plemeni je to považováno za netypické. Proto když Eva o Jackiem a Galileovi mluví, říká například: „*Svou roli tam hraje věk... a asi i plemeno. Byť Jackieho jako quartera ta telata prostě nezajímají.*“ Očekává se, že „schopnosti“ a „preferenc“ zástupce určitého plemene budou do značné míry odpovídat sdílené představě, kterou lidé o „povaze“ tohoto plemene mají. To však nemusí vždy platit. V takovém případě je to respektováno a ke konkrétní koňské „osobnosti“ je přistupováno na základě jejich jedinečných charakteristik, nicméně je to vnímáno jako něco nezvyklého.

Eva říká například také toto: „*Já to s kobylami neumím, nejde mi to s nimi. Celkově mám raději zvířata mužského, než ženského pohlaví. (...) Ženské mají výkyvy, jsou to takové pipiny. (...) Je to jako s chlapy a ženskými. (...) Nejspíš je to už tímhle mým životním postojem.*“ Kategorie, se kterými my lidé operujeme (ať už jde o kategorie „arabského koně“, „quarter horse“, „ženského pohlaví“, „mužského pohlaví“ či jiné), jsou určitými generalizacemi, tedy zobecněními vlastností určité (domnělé) skupiny a jejich aplikacemi na jednotlivce, kteří k této skupině (dle mínění generalizujícího) náleží [Allport 2004]. Tato zobecnění sice odrážejí také osobní zkušenosti (jak to naznačuje například Eva, když říká, že považovat ženy za náladové je součástí jejího životního postoje, čímž chce zřejmě říct, že toto její přesvědčení vychází částečně i z jejich osobních zkušeností), ve větší míře jsou ale odrazem toho, jak jsou určitá (domnělá) skupina a její příslušníci vnímáni širším okruhem lidí. To, jakou „povahu“ by měl mít jedinec, příslušící k plemeni arabského koně, je jakousi sdílenou představou lidí, kteří s koňmi pracují. Přesvědčení, že typickou vlastností jedince ženského pohlaví je náladovost, je vlastně velmi podobným příkladem kategorizace, i když může odrážet přesvědčení mnohem širšího okruhu lidí. Při posuzování koňské osobnosti si my lidé zřejmě vypomáháme nejen kategoriemi, které pocházejí z okruhu, ve kterém se pohybují pouze koně a lidé s nimi pracující, ale také těmi, které ho nějak přesahují.

Na příkladu toho, jak Eva mluví o Bibi, je také dobře vidět, že na „osobnosti“ konkrétního koně závisí také to, zda si s ním daný člověk „sedne“, tedy zda se mu s ním pracuje dobře a příjemně. Jako mnohem důležitější v tomto ohledu však spatřuji fakt, že každý jednotlivý kůň, byť jde vždy o koně westernového, je přivezen jiným způsobem podle toho, kdo má právo o způsobu jeho přivezení rozhodovat (nejčastěji tedy jeho formální majitel). Odlišnosti v přivezení koní v naší stáji jsou opravdu drobné, pro pokročilého jezdce však není těžké si jich všimnout a dokonce je pojmenovat. Toto je určitě tím nejdůležitějším faktorem, proč jezdím nejčastěji právě na Galileovi a Jackiem.

Oba jsou příježděni tak, jak to vyhovuje Evě. V porovnání se Samem, který byl příježděn pro Honzu, dokáží zareagovat na jemnější pobídky jezdce a k tomu, aby plnili jezdcovy pokyny, tedy není potřeba vynaložit tolik síly, což mi vyhovuje lépe. Neznamená to, že bych nedokázala na Samovi jet nebo bych nad ním ztrácela kontrolu, avšak ježdění na něm je pro mě namáhavější.

Honzův pohled na věc je jiný. K tomu, proč jsou jeho Sam a oba Evini koně příježděni odlišně, říká: *„To závisí už na tom, jaký je v nás dvou jezdecký rozdíl. (...) Sam je příježděný jako „provozák“ spíš než „závodák“. Já chtěl mít vždycky spíš takhle laděného koně. Když jsem plnohodnotně závodil, tak samozřejmě ne, ale vzhledem k tomu, že jsem přešel na to, že se plnohodnotně věnuju rozhodcování, tak chci mít pohodového koně, kterého po měsíci vytáhnu z ohrady a můžu na něm jet, což s Galileem nebo s Jackiem moc nejde.“* „Provozákem“ je míněn kůň, kterého je možné si ve velkých stájích vypůjčit za hodinový poplatek. Takový kůň je obvykle příježděn „univerzálněji“ – způsob, jakým je příježděn, není tak výhradně orientován na jezdecký styl jediného jezdce. Honza si na Samovi nejvíc cení právě této kvality a toho, že je méně „náročný“ na práci mimo závodní sezonu. Jak je vidět, v tomto ohledu se stanoviska nás, jezdců, velmi liší. Zatímco já a Eva upřednostňujeme spíše „jemnost“ příježděnosti koně, Honza dává přednost její „univerzalitě“ a „nenáročnosti“ koně na práci s ním. Bibi se zde příliš nevěnuje z toho důvodu, že jde o mladého koně, který procesem příježdování částečně teprve prochází. Bibi příježdována Evou, která při tom bere v potaz zvláště to, že jde formálně o Kubova koně, na kterém bude v budoucnu pravděpodobně jezdit právě on. V Bibiině případě se tedy Eva snaží o podobnou „univerzalitu“ a „nenáročnost“, kterou popisuje Honza, a to s ohledem na Kubu jakožto dítě, které se bude ježdění na koni teprve učit.

V této podkapitole jsem se snažila postupně ukázat, jakým způsobem je námi lidmi kolektivně utvářena „osobnost“ konkrétních koní ve stáji a jaký význam a prostor je jí v rámci stáje dáván. „Koňská osobnost“ je vnímána podobně jako osobnost lidská, tedy jako soubor určitých jedinečných „povahových rysů“, „schopností“ a „intencí“. Povaha „osobnosti“ určitého koně odráží naše vnímání toho, jakým způsobem tento kůň reaguje. „Osobnost“ je reflektována ve vztahu k jeho „životním zkušenostem“ a jsou na ni rovněž uplatňovány různé kategorie, které vycházejí z toho, jakého je daný kůň plemene nebo jakého je pohlaví. To, jak jsou tyto kategorie užívány, může kromě

osobních zkušeností konkrétního člověka odrážet také generalizované představy různých skupin lidí.

Koncept „koňské osobnosti“ je důležitý proto, že vytyčuje koním určitý prostor, v rámci kterého je jim člověkem dávana možnost projevit své „intence“ a „zájmy“. Člověk se snaží „koňskou osobnost“ nejen pochopit, ale také se snaží na ni co nejadekvátněji reagovat a do určité míry jí vycházet vstříc. Kůň tak získává možnost (pravděpodobně nezáměrně) ovlivňovat vztah, který mezi ním a člověkem existuje. To, co občas ovlivňuje náš vztah k našim koním, je také jejich příjezděnost, která však do oblasti koňské „osobnosti“ spíše nespadá, protože jde o něco, co je vnímáno jako zcela naučené. Příjezděnost tak může mít ve vztahu k „osobnosti“ koně určité „kontrastní“ postavení. Následující podkapitola se na vztah koně a člověka dívá ještě o něco šířeji v tom smyslu, že se již nezabývá pouze přisuzovanou koňskou „osobností“, ale také dalšími aspekty vzájemného vztahu.

3.3 „Respekt“ koně vůči člověku a člověka vůči koni

Vztah, který mezi sebou kůň a člověk mají, se v mnohém podobá tomu, jak Haraway popisuje vztah člověka a psa [Haraway 2003]. Ačkoli kůň je pro člověka podobně jako pes „partnerem“, který představuje samostatnou subjektivitu, se kterou člověk určitým způsobem interaguje a při tom neustále „vyjednává“ svou pozici ve vztahu s ní, existuje zde podobně jako v případě psů určité pevně dané hierarchické uspořádání, v jehož rámci člověk sám sebe vnímá jako výše postaveného. Lidské důvody pro to jsou poměrně logické. Kůň je velké zvíře, které je mnohem silnější než průměrný člověk. Z pohledu člověka tak kůň vždy představuje jisté nebezpečí. Bez toho, že by kůň člověka „respektoval“ jakožto „autoritu“, „podřizoval“ se jeho vůli a neohrožoval ho svou fyzickou silou, by byla manipulace s ním pro člověka velmi riskantní.

Respekt koně vůči člověku je z hlediska člověka zásadním tématem vzájemného vztahu. Koňské návyky, které v očích člověka tento respekt vyjadřují, jsou základními schopnostmi, které by si kůň měl osvojit, a jako takové jsou vyžadovány univerzálně a neustále. Když Eva vypráví, jakým způsobem začínala pracovat s Galileem po tom, co si ho koupila, říká: „*První trénink s Janou vypadal tak, že jsme ho vyvedly z maštale a on Janu v podstatě přešel. Takže celá první hodina spočívala v tom, že se ten koníček učil respektovat člověka. (...) První hodinu se jen chodilo ven z maštale, z boxu.*“ To, aby

Galileo „respektoval“ člověka jako jemu nadřazeného, bylo pro Evu natolik důležité, že když se na této úrovni objevil problém, Eva byla ochotná věnovat celý trénink, který by se dal strávit aktivní prací pod sedlem, s trenérkou, jíž Eva za tento trénink zaplatila, chozením z boxu a do boxu, aby tento problém „odstranila“, tedy naučila Galilea „správným návykům“.

Existují různé způsoby, jak koně přimět, aby se podvolil autoritě člověka. Za běžných okolností se jen málokdy opírají o fyzickou sílu. Fyzická síla člověka je v porovnání s koněm zanedbatelná, proto by takové srovnání pro člověka nejspíš nedopadlo příliš úspěšně. Koni mohou být v případě „neposlušnosti“ uštědřovány drobné fyzické tresty, které však od člověka nevyžadují velkou fyzickou sílu. (Příkladem může být trhnutí vodítkem nebo šlehnutí koně vodítkem přes plece nebo zadek.) Tyto drobné tresty nejsou vnímány jako „násilí“ ve smyslu něčeho, co způsobuje velkou bolest nebo ji způsobuje bezdůvodně a svévolně, ale jako nutná součást výchovy koně. Dopouštět se na koni násilí, které není z hlediska jeho výchovy nutné nebo je tomuto účelu nepřiměřené, je naopak vnímáno velmi negativně. *„Samozřejmě ho nesmíš praštit. Nemělo by se to, snažím se to nedělat, nebít je zbytečně nebo nespravedlivě. (...) To určitě ne. To je podle mě zbytečné. Jsou lidi, kteří mlátí koně a něco si tím dokazují. To určitě ne, nejde o to, že ho ztřískám. Když jde třeba za mnou, má couvnout a neudělá to, tak ho švihnu do plecí, aby se probral,“* vysvětluje Eva.

Běžný kůň je v porovnání s běžným člověkem mnohem vytrvalejší. Způsob, jakým „vzpurňá“ nebo příliš „energického“ koně přimět k větší „povolnosti“ a „soustředěnosti“ je tedy například jeho únava. Je poměrně běžnou praxí, že se kůň, který pod sedlem „zlobí“, tedy je příliš „energický“, „neklidný“, „vzpurňá“ a tím pádem „nesoustředěný“, před ježděním „opracuje“, což znamená, že se nechá běhat v kruhu na lonži, ledy dlouhým laně připevněném k ohlávce nebo uzdečce koně, kolem člověka, který ji drží, nebo v kruhovce po jejím obvodu do té doby, dokud neprojeví známky únavy a neobráti svou pozornost k člověku. V takové chvíli je mu obvykle dovoleno zmírnit tempo.

Formálně je respekt vůči člověku od koně vyžadován neustále, a to velmi důsledně, v praxi je však tento požadavek o něco flexibilnější. Občas člověk ze své pozice poněkud ustoupí a koni „sleví“, nechá ho v určité malé míře prosadit vlastní „vůli“ za cenu toho, že to ve svém důsledku povede k uskutečnění lidského záměru. Například

pokud je Galileo při provádění určitého cviku příliš „neklidný“ a „vzpírá“ se ho provést nebo ho neprovádí dostatečně „důsledně“, v některých případech od něho v tento moment přestaneme daný cvik vyžadovat, ale pokusíme se ho nejprve zklidnit jinou činností, méně náročnou na „přesnost“ a „soustředěnost“, a teprve později, když se Galileovo „rozpoložení“ zlepší, přistoupíme k opravě původní úlohy.

To souvisí také s tím, co jsem psala o přístupu nás lidí ke konkrétním koním podle toho, jak vnímáme jejich „osobnost“, a toho, jakého jsou pohlaví, plemene a podobně. Vůči různým koním se totiž často používají odlišné taktiky vynucování „poslušnosti“. U některých koní je za vhodnější a jejich „osobnosti“ více odpovídající považováno použití „síly“, tedy vytrvalého tlaku pobídek, který člověk přestává vykonávat až ve chvíli, kdy kůň „poslechne“, tedy vykoná to, k čemu ho pobídka nabádá, jindy je třeba více „vyjednávat“, jako je tomu s Galileem. *„Myslím si, že u Jackieho ještě silou něco málo zmůžeš, ale u Galilea silou nezmůžeš vůbec nic. Opravdu vůbec nic. Jde pak proti tobě a ta práce je úplně k ničemu,“* popisuje to Eva.

Někdy dochází k situacím, kdy nejenže kůň „neustoupí“ vytrvalému tlaku pobídek, ale „vzpírá“ se rovněž jakémukoli „vyjednávání“ prostřednictvím drobných lidských ústupků. V takové chvíli člověk může začít ztrácet svou pozici „autority“ a s ní také možnost kontrolovat podobu jeho součinnosti s koněm nebo vůbec určovat, zda bude nebo nebude k této součinnosti docházet. V takových případech se tlak, který je na koně vyvíjen, vystupňuje a může dosahovat značné míry. Podobnou situaci zažila také Eva, a to s Jackiem, v době, kdy ho koupila a kdy šlo ještě o mladého, nepříježděného koně. V té době bylo ze zdravotních důvodů nutné, aby kovář Jackiemu upravil (zapiloval) kopyta. Jackie však „vzdoroval“. *„Nakonec ho brácha musel vzít do kruhovky, položit na zem a pošlapat, protože ten kůň byl tak vzpurný. Když už nevěděl, co dělat, tak sebou v maštali, kde jsme ho měli přivázaného na takovém place, prásknul na zem vzteky,“* popisuje situaci Eva. V tomto případě bylo nutné Jackieho „zlomit“ vytrvalým nátlakem, „položit na zem“ a „pošlapat“, aby bylo možné s ním manipulovat, získat si jeho „respekt“ a tím z lidského pohledu zajistit další součinnost mezi lidmi a Jackiem. Eva o něm v tomto případě nemluví jako o „Jackiem“, ale jako o „tom koni“, vyjadřuje tedy jistou distanci. Jde o „toho koně“, který v té době ještě nebyl Evou „vychovaný“, příježděný a v daný okamžik se choval extrémně „vzpurně“. Za takových podmínek nedostal Jackie možnost o sobě rozhodovat a stal se objektem nevyhnutelných okolností. Jackie, kterým je tento kůň nyní,

je naproti tomu konkrétní „osobnosti“ s určitými „charakteristikami“ a „intencemi“, ke kterým je v rámci vzájemného „vyjednávání“ součinnosti určitým způsobem přihlíženo.

Jak je z této kapitoly patrné, z lidského pohledu zásadním tématem vztahu mezi koněm a člověkem je téma respektu. Člověkem je „respekt“ koně vyžadován univerzálně a neustále, a pokud není projevován, existuje celá řada různě odstupňovaných způsobů, kterými si je člověk schopný „respekt“ koně „vynutit“. Někdy je „respekt“ koně vynucován (menší či větší) silou, jindy jsou k tomu využívány metody, které se mnohem více podobají „vyjednávání“, kdy je člověk ochotný ze svých požadavků do jisté míry „slevit“. Když tato zjištění propojíme se závěry první podkapitoly, ve které jsem se věnovala koňské „osobnosti“, můžeme k tomu dodat, že také člověk projevuje skrze tento konstrukt jistou míru respektu. Ten spočívá v tom, že se člověk snaží vycházet vstříc domnělé, „povaze“, „schopnostem“ a „zájmům“ koně, které vyvozuje z jeho „osobnosti“. Respekt koně vůči člověku se velmi liší od respektu člověka vůči koni, přesto je zřejmé, že něco jako „respekt“ musí v rámci společné interakce vykazovat obě strany. V další podkapitole se na vztah koně a člověka podívám z ještě širší perspektivy a představím tyto dvě postavy v rámci jakéhosi společného prostoru, v rámci kterého dochází k jejich interakci.

3.4 *Kůň, člověk a společný „koňský svět“*

Život nás lidí, kteří o koně dlouhodobě a pravidelně pečujeme a pracujeme s nimi, je s koňmi velmi pevně spjat. Činnosti spojené s koňmi jsou integrální součástí našich životů a jsou pevně propojeny s jejich dalšími aspekty. Když Honza vypráví o svém životě, říká například: *„Až pak vlastně, to mi bylo... ehm... maturoval jsem dvacet, dvacet jedna, dva tisíce... dvacet, takže od dvaceti jezdím ve Lhotě.“* Koně jsou také často zahrnováni do rituálů, které jsme my lidé zvyklí vykonávat. Dobrým příkladem mohou být Vánoce. Na Štědrý den dostanou obvykle všichni koně „dárek“ v podobě většího množství „pamlsků“, určitého druhu pokrmu, který jim není běžně podáván a obvykle je používán pouze jako odměna za poslušnost (například větší množství mrkve, jablek, chleba a podobně). Na zeď boxů, které se nacházejí v prostředním výběhu, z té strany, ke které nemají koně z výběhu přístup, na kterou je však dobře vidět z nejmenšího výběhu, ve kterém koně tráví většinu svého času, visí během vánočních svátků na stěně stáje jednoduchý vánoční věnec. Na Nový rok je pak uspořádána novoroční vyjížďka, a

přestože se krom toho, že je „novoroční“, nevyznačuje ničím příliš zvláštním, je jí lidmi ve stáji přikládán určitý nadstandardní význam. Na tuto vyjížděku se jezdí pravidelně každý rok a obvykle se jí společně účastní co možná největší počet koní a jezdců ze stáje.

Člověk se může seznámit s koňmi mnoha různými způsoby. Eva například pochází z rodiny, jež vlastnila koně ještě před jejím narozením, s koňmi tedy vyrůstala i dospívala. Koně se tak stali jakousi samozřejmou a nedílnou součástí jejího života a tak tomu je až do dnešních dní. Já jsem začala jezdit už v dětství, podobně jako Eva, avšak moje rodina nikdy koně nevlastnila. Postupně jsem vystřídala několik jezdeckých oddílů, kde se spolu se mnou učily na koních jezdit a pečovat o ně také další děti mého věku, a po svém osmnáctém roce jsem postupně přešla na ježdění výměnou za poplatek a drobnou výpomoc u různých soukromých majitelů. Honza začal na rozdíl od nás s výukou jízdy až v dospělosti. Absolvoval několik placených tréninků a poté se seznámil s Evou, takže začal vypomáhat a jezdit na koních ve stáji jejich rodičů.

Ačkoli jsou cesty do „koňského světa“, tedy jakéhosi pomyslného prostoru, kde se spolu s lidmi vyskytují také koně a v rámci kterého spolu lidé a koně určitým způsobem interagují, velmi různorodé, vždy jde o postupný proces. Rozhodující je v tomto ohledu praktická zkušenost. Ta je považována za nesdělitelnou v tom smyslu, že není možné si ji osvojit teoretickou formou. Za jediný způsob, jak se naučit o koně pečovat a pracovat s nimi, je považováno právě děláním těchto úkonů, a to opakovaně. Ačkoli existuje velké množství knih, které řadu z těchto praktických zkušeností popisují, většinou zároveň zdůrazňují, že ačkoli je teoretická znalost velmi důležitá, sama o sobě nestačí. V jedné takové knize, kterou jsem zde zmiňovala již několikrát a která je tou nejobecnější a nejtypičtější encyklopedií koní, autorka například píše: „Nedělám si nárok na to, že tato část textu představuje podrobnou jezdeckou příručku. Nezkušení jezdci by neměli mladé koně trénovat, potřebují však pochopit procesy, které při výcviku probíhají (...)“ [Pickeralová 2004: 6].

Ačkoli se často říká, že „kůň je člověku učitelem“ (ve smyslu toho, že začátečníka „vyučuje“ jízdě tím, že ho „trpělivě“ nosí na hřbetě a „velkoryse“ mu „promíjí“ chyby, které takový začátečník dělá, a člověku, který je již schopný pracovat s koněm samostatně (bez asistence jiného člověka), „pomáhá“ získávat v rámci vzájemné interakce nové zkušenosti), při učení se tomu, jak s koněm pracovat, je vždy rozhodující přítomnost jiného člověka, který už je v této oblasti „zkušený“. Kůň jistě je člověku svým způsobem

„učitelem“, protože učit se koňským reakcím by bez koně samotného bylo jen těžko možné. Když je kůň, se kterým člověk ve svých začátcích pracuje, „klidný“, „vyrovnaný“ a „trpělivý“, tedy právě takový, jakému se nejčastěji říká „kůň-učitel“, je to pochopitelně výhoda. Přes to všechno však může být člověk do konvenčního „koňského světa“ efektivně „uveden“ pouze jiným člověkem. Jedině ten může koňskému laikovi plně zprostředkovat důležité zkušenosti a dovednosti, jež jsou pro součinnost s koněm zásadní (například schopnost správným způsobem „číst“ „řeč“ koňského těla nebo mu správným způsobem dávat pobídky), a seznámit ho s významy, která jsou nutné pro správnou interpretaci různých aspektů „koňského světa“. Díky tomu je člověk (který je k tomu fyzicky způsobilý, nemyslím tím tedy například desetileté dítě) po půl roce nebo roce aktivního „tréninku“ těchto dovedností a schopností schopný pracovat s koněm relativně samostatně a poradit si s většinou běžných situací, které ho při takové práci mohou potkat.

Existují příběhy, jejichž autoři mluví o tom, že dovednosti, které v oblasti práce s koňmi mají, získali hlavně na základě vlastního pozorování a vlastní interakce s koňmi, více či méně nezávisle na radách a intervenci druhých lidí. Takovým příkladem může být třeba kniha Montyho Robertse, ve které popisuje, jak navazoval kontakt s konkrétním koněm, náležejícím původně ke stádu divokých mustangů, a to z velké části pouze na základě svého pozorování tohoto koně a jeho stáda [Roberts 2000]. Dá se však očekávat, že získávání klíčových dovedností tímto způsobem trvá velmi dlouho a je velmi problematické, nehledě na to, že není vůbec lehké posoudit, do jaké míry jsou příběhy o takových případech pravdivé. Učení se koňskému „jazyku“ či koňské „přirozenosti“ pouze na základě vlastních zkušeností s koňmi se zdá být něčím velmi exkluzivním, což může být jedním z důvodů, proč se někteří autoři literatury o koních odkazují právě na tento proces.

Eva a Honza jsou rodiči, a tedy také těmi, kteří zprostředkovávají „koňský svět“ svému malému synovi, Kubovi. Když mu bylo zhruba půl roku, Eva ho poprvé posadila na koně. Kuba, sedící poprvé v sedle, ve kterém byl Evou opatrně přidržován, byl vyfocen, a tato událost byla skrze fotky a vyprávění sdílena s dalšími, Evě blízkými osobami. Jeho vstup do „koňského světa“ je zatím jen velmi pozvolný, přesto je pro Evu důležitý. Eva zatím začíná Kubu s koňmi pouze „seznamovat“, v budoucnu má však v plánu učit ho, jak na nich jezdit a pečovat o ně. Byla by ráda, kdyby pro něho byli koně stejně důležití, jako pro ni, zároveň však zdůrazňuje, že pokud tomu tak nebude, bude Eva toto jeho rozhodnutí respektovat. Snaží se tím vyjádřit velkou míru tolerance

v případě, kdy by její syn její hodnoty nesdílel. Bibi, kterou Kuba již nyní formálně vlastní, je dar od jeho dědečka (Evina otce), který tím rovněž vyjadřuje přání, aby Kuba jednoho dne patřil do „koňského světa“ stejně, jako on a Eva.

V této podkapitole jsem se snažila vysvětlit, jaký význam hrají koně v životě člověka, který na nich jezdí, pracuje s nimi a pečuje o ně a o kterém by se tedy dalo říct, že se pohybuje v jakémsi „koňském světě“, tedy v prostoru, ve kterém dochází k interakci koní a lidí. Snažila jsem se přiblížit proces, v rámci kterého se člověk stává součástí „koňského světa“ a jako zásadní jsem při tom identifikovala postupné získávání praktických zkušeností, které si člověk může osvojit pouze samotnou interakcí s koňmi a vykonáváním činností, které s koňmi souvisejí. Samotná interakce s koňmi však nestačí. Pokud má být proces získávání dovedností, schopností a porozumění v rámci „koňského světa“ co nejefektivnější, je nutné, aby do něho laika zasvěcoval někdo, kdo už zkušenost s „koňským světem“ získal a kdo je schopný ji danému člověku rovněž zprostředkovat. V následující, již poslední podkapitole se konečně dostávám k věcným objektům, které se nacházejí ve stáji a které člověk při manipulaci s koněm běžně využívá, nebo které se vztahu koně a člověkem „dotýkají“ nějakým jiným způsobem. V této poslední podkapitole se tedy ptám, jakými způsoby mohou do vztahu koně a člověka tyto entity zasahovat.

3.5 Kůň a „jeho věci“

Kůň je člověkem vždy do značné míry fyzicky omezován. Dokonce i ve chvílích, kdy člověk s koněm nijak nemanipuluje a kůň je vypuštěn „volně“, je kůň ve svém pohybu usměrňován. Člověk v takové chvíli pouze dočasně deleguje svou dozorčí úlohu na jiný subjekt, totiž na hrazení výběhu. To „drží“ koně na určitém prostoru a „znemožňuje“ mu z něho odejít, ať už fyzickou zábranou, nebo očekáváním drobného, ale dostatečně nepříjemného elektrického šoku. Tím, že člověk určuje, na jakém prostoru se kůň může pohybovat volně, může kontrolovat jednotlivé aspekty jeho života. Tak je tomu například i v naší stáji, kde mají koně, zavření ve výběhu, volný přístup k balíku se senem nebo napáječce, mohou tedy sami „rozhodovat“ o tom, kdy se nažerou sena a kdy se napijí, přístup je jim však odepřen například ke granulím. Ty jsou energeticky vydatnější než seno, s čímž souvisí celá řada dalších věcí, například to, že čím vydatnější stravu kůň žere, tím je těžší (což může mít nejen estetické, ale také zdravotní důsledky) a

také „bujnější“. Možnost rozhodovat o tom, kdy a jaké množství granulí koně dostanou, si tedy Eva s Honzou ponechali pro sebe.

Omezovací roli hrají při manipulaci s koněm také různé postroje, jako je ohlávka nebo vodítko. Ohlávka je složena z látkových nebo kožených řemínků, které určitým způsobem „pacifikují“ hlavu koně, což člověku umožňuje manipulaci s ním. Na tuto manipulaci si kůň zvyká od malička, díky čemuž na ni reaguje požadovaným způsobem. Už malá hříbata se učí, že na tah za ohlávku nemají reagovat protitlakem, ale podvolením se. Jde o základní návyk, který je třeba koně naučit jako první, jakákoli lidská manipulace by bez něj byla pravděpodobně velmi náročná. Ohlávku má kůň na hlavě téměř neustále. Pokud je koni ohlávka sundávána, pak jediné ve výběhu (a to zvláště z důvodu bezpečnosti, protože ohlávka se někdy může zachytit o různé výčnělky, které se ve výběhu nacházejí, například o větev stromu, kterou kůň nedokáže svou silou zlomit, a hrozí tak nebezpečí uškrcení) a při uždění, kdy je ovšem nahrazována uzdečkou. Ohlávka na hlavě koně a jeho umístění za hranicí hrazení jsou těmi nejzákladnějšími a nejsrozumitelnějšími viditelnými znaky toho, že je daný kůň někým vlastněn, že má svého „pána“ a „jezdce“.

Ohlávka a vodítko mohou kromě manipulace koně také trestat. Pokud kůň „překračuje“ pravidla, která mu člověk vytyčil, nebo nereaguje na jeho pokyny tak, jak by měl, za ohlávku je pro výstrahu lehce škubnuto nebo je kůň švihnut volným koncem vodítka přes plece, zadek a podobně (podle situace a typu prohřešku). Podobně funguje také hrazení výběhu, které koni v případě „neposlušnosti“ (tedy v případě fyzického kontaktu s člověkem vytyčenou hranicí, kterou není koni dovoleno překročit) ušetří elektrickou ránu. Hrazení tedy v podstatě „trestá“ koně v lidské nepřítomnosti a tím si „vynucuje“ „respekt“ koně jak vůči člověku, tak vůči sobě samému. Kůň, pokud o tomto faktu ví, se hrazení, ve kterém je elektrický proud, obvykle „bojí“ a za běžných podmínek se k němu „zdráhá“ přiblížit na víc než na zhruba deset centimetrů.

Pokud člověk koně vede na vodítku, od koně se očekává, že se bude pohybovat určitým způsobem a jen v tom prostoru, do kterého ho člověk zavede, a že bude klidně stát, když ho člověk uváže na místě. Pokud člověk s koněm nějakým způsobem pracuje a nesedí na něm, nemá nad ním tedy přímou fyzickou kontrolu, pak k tomu vždy dochází v prostoru, který je pevně ohraničen. Práce ze země, tedy práce s koněm, kdy jezdec na koni nesedí, zahrnuje mnoho různých aktivit. Kůň například obíhá v kruhu kolem

člověka, který mu dává různé pokyny, nejčastěji ke změně tempa nebo směru. Účelem je, aby se kůň naučil adekvátně reagovat na lidské signály, „soustředil se“, získal fyzickou sílu, rovnováhu a podobně. Pokud se s koněm pracuje tímto způsobem, je k tomu, aby byl udržen na kruhu, využíváno buď kruhovky, nebo lonže. Pobídky jsou koni zprostředkovávány skrze vodítka v ruce člověka (pokud je kůň v kruhovce vypuštěn na volno), skrze volný konec lonže nebo dlouhý lonžovací bič. Kruhovka, lonž, bič nebo vodítka jsou v tu chvíli jakousi „prodlouženou rukou“ člověka, která koni určuje prostor, ve kterém se má pohybovat, a rychlost a směr jeho pohybu. Bez těchto „zprostředkovatelů“ by byla práce ze země (s koněm, který je na jejich přítomnost zvyklý) v podstatě nemožná.

Při jízdě na koni je tím nejzákladnějším vybavením uzdečka se sedlem. Uzdečka je na rozdíl od sedla většinou nezbytná. Existují určité „alternativní“ způsoby, jak koně z jeho hřbetu kontrolovat i bez uzdečky (například pouze pomocí řemene kolem jeho krku), konkrétně Galileo, Jackie, Bibi a Sam by však byli bez uzdečky ovladatelní jen velmi těžko a ve velmi omezeném rozsahu. Uzdečka je médium, které (mimo jiné) zprostředkovává koni jezdcovy pobídky, při přenosu informací mezi nimi tedy hraje velmi důležitou úlohu. Pokud by byla uzdečka špatně seřízená, jezdcovy pobídky směřující ke koni by byly zkreslené. Kůň by na to pravděpodobně reagoval „chováním“, které by bylo jezdcem vnímáno jako nezvyklé (například trháním hlavy, „nesoustředěností“, „přecitlivělostí“ na pokyny jezdce, předávané koni skrze uzdečku a podobně), na což by určitým způsobem zpětně reagoval také jezdec. Přišel by na to, v čem je chyba a napravil ji, nebo by chybu přehlédl a snažil by se pochopit, jaké vnitřní „intence“ vedou daného koně k tomu, že se „chová“ tak nezvykle. Jackieho by nejspíš označil za „neposlušného“, o Galileovi by v takové situaci možná řekl, že nemá den nebo je zrovna příliš „energický“, a Bibi by byla velmi pravděpodobně označena za „náladovou“.

Jezdit bez uzdečky na koni, který je na tuto pomůcku zvyklý, by bylo považováno za přinejmenším nezodpovědné. Sedlo je však jiný případ. Sedlo sice zásadním způsobem podporuje například stabilitu jezdce, pokud má však člověk dovednosti, které to umožňují, je do určité míry možné jezdit i bez něj. Jiný význam však sedlo získává například na závodech. Bylo by považováno za nepatřičné, kdyby kůň závodil bez sedla (nehledě na to, že sedlo je v mnoha případech vnímáno jako nutná základní výbava koně a jezdce a je tedy přímo vyžadováno pravidly). V takovém případě je tedy nezbytná nejen

uzdečka, ale také sedlo, ne až tak z důvodu toho, že by bez něho jezdec neměl nad koněm kontrolu, jako je tomu v případě uzdečky, ale proto, že jde o určitou konvenci. Nejen sedlo, ale také další koňská výstroj, která se může disciplínu od disciplíny (ale také soutěž od soutěže) velmi lišit, tak může při závodech hrát roli jakéhosi „potvrzení“ o sounáležitosti s danými normami a standardy. Existují například různé typy sedel, které jsou určeny pro různé disciplíny, a působilo by velmi výstředně užít například westernového sedla při drezuře nebo naopak skokového sedla při rodeové disciplíně.

Jak už jsem psala, k manipulaci s koněm existují také různé více či méně „alternativní“ pomůcky (například onen řemen kolem krku, používaný místo uzdečky). Jejich užívání velmi často není na oficiálních závodech povoleno, většinou s tím odůvodněním, že jde o bezpečnostní opatření, protože kůň je v takovém případě hůře ovladatelný. Naopak, v jiném prostředí, řekněme na tréninkovém semináři, který takovýto typ výstroje podporuje, by byl za nepatřičného považován kůň s klasickým vybavením (tedy například s klasickou uzdečkou místo onoho řemene). Jak je vidět, jezdecká výstroj není pouze důležitým praktickým prvkem, ale ve srovnatelné míře plní také funkci něčeho, co koně (a s ním i jeho jezdce) určitým způsobem zařazuje a co je nositelem specifického významu, podle kontextu, ve kterém jsou kůň a jeho jezdec v daný moment posuzováni.

Při každodenní péči o koně se může důležitým postavením pyšnit také „čištění“. Existuje celá řada různých typů kartáčů, které jsou k očištění koně používány, ale mezi „čištění“ patří také další pomůcky, například „kopyťák“ (kopytní háček), pomocí kterého se z koňských kopyt odstraňují kamínky a další hrubé nečistoty, nebo houbičky, které nejčastěji slouží k očištění nozder koně. Tím, že jsou jednotlivé čistící pomůcky užívány bez výhrady, ve správném pořadí a důkladně, je zajištěno, že kůň je vyčištěn „správným způsobem“. Nejen, že je tím zajištěn estetický dojem a koňská hygiena a podporováno koňské zdraví, ale kůň se tak stává způsobilým k práci. Pokud by kůň nebyl dostatečně vyčištěn a na jeho srsti by se nacházely hrubší nečistoty, mohl by se pod výstrojí například odřít. Nečistit svého koně by bylo nejspíš považováno za nezodpovědný a vůči koni bezohledný čin.

V této podkapitole bych nerada opomenula také neustále zmiňovanou a v odkazech často užívanou literaturu a další textové zdroje, které se ke koním nějakým způsobem vyjadřují. Jak jsem se snažila ukázat již v předešlých podkapitolách, texty o

koních jsou velmi často odrazem různých kategorizací a pravidel, která se kolem koní rozprostírají. Jsou výrazem jistých představ a konvencí, které zároveň reprodukuje. Tyto texty zrcadlí a reprodukuje síť vztahů a významů, která odpovídá současnému postavení koně a tak ho dále ukotvují.

Jak je vidět, na ustavování vztahu koně a člověka se nezanedbatelně podílejí také různé neživé objekty, které koně a člověka obklopují. Také tyto objekty se tak mohou stávat aktivními aktéry a získávat v rámci vztahu mezi nimi, koňmi a lidmi specifické funkce a významy, které by v jiném kontextu a v rámci sítě jiných vztahů mít nemusely. Člověk na tyto předměty deleguje výkon prostorového omezování a trestání koně za „neposlušnost“. Kromě toho mohou být tyto předměty rovněž nositeli významů, které se ustavují právě v rámci sítě různých vztahů, a které jsou lidmi v rámci těchto vztahů také interpretovány.

4. Shrnutí a závěr – zvíře jako opomíjená součást „kultury“?

Svou bakalářskou prací jsem se snažila odpovědět na výzkumnou otázku, jak se v rámci společné činnosti a interakce ustavují kůň a člověk jako aktéři, a jakou roli v tomto procesu hrají neživé objekty, které do jejich činnosti a interakce vstupují. Na tuto otázku jsem se snažila do jisté míry odpovídat průběžně, celým svým textem, ve kterém podrobně popisuji a rozebírám konkrétní příklady toho, jak k ustavování zmíněných dvou aktérů dochází. Nyní se naposledy pokusím svá zjištění stručně shrnout a formulovat na jejich základě závěry, které je zasadí do širších společenských souvislostí.

Ve vztahu mezi koněm a člověkem je neustále přítomná zásadní asymetrie a tento fakt samozřejmě nesmíme opomíjet. Kůň je lidským majetkem. Člověk si koně vybírá, kupuje ho a zase prodává a určuje mu náplň dne i celého života tím, že mu určité věci umožňuje a v jiných mu klade omezení. Člověk je ten, na kterém závisí všechna rozhodnutí, která se ke koňskému životu váží, od toho, co bude kůň žrát a pít, kde se bude většinu svého času pohybovat a kdy a s kým se bude rozmnožovat, přes to, kdy a jak bude kůň trénovat, kdy a jak bude závodit a jak bude k těmto účelům vystrojen, až po to, kdy a jak bude nebo nebude usmrcen. Můj výzkum přesto poměrně jasně ukazuje, že role koně a člověka ve vzájemném vztahu není stabilní daností a jejich ustavování jakožto dvou aktérů, kteří spolu každodenně interagují, je permanentním dynamickým procesem.

I přesto, že člověk se nemůže s koněm v lidském smyslu „domluvit“ a kůň zase nemůže vůči člověku užít prostředky, kterými se „dorozumívá“ v rámci skupiny jiných koní, mezi těmito dvěma aktéry dochází k jakési „komunikaci“ a k „vyjednávání“ a ustavování jejich pozic v rámci jejich vztahu, formovaného společnou součinností. Směřování této součinnosti sice určuje pouze člověk, avšak svůj podíl na tom, jak bude vypadat, má i jeho koňský protějšek. Koni je člověkem vytyčován prostor, koňská „osobnost“, v rámci kterého může (pravděpodobně nezáměrně) do svého vztahu s člověkem zasahovat. V rámci tohoto prostoru kůň svůj vztah s člověkem modifikuje tím, jak reaguje, jak se „chová“. Ačkoli je člověkem od koně neustále vyžadován a vynucován „respekt“, také člověk projevuje jistý (kvalitativně odlišný) typ respektu ke koňské „osobnosti“ tím, že se jí snaží porozumět, reflektovat ji a vycházet jí vstříc.

V procesu ustavování koně a člověka jakožto aktérů, mezi kterými dochází k neustálé interakci, hrají významnou úlohu také různé neživé objekty, které do jejich vztahu vstupují. Člověk na tyto předměty deleguje výkon omezení koně a manipulace s ním (hrazení ohrady, arény či kruhovky, ohlávka, vodítko, lonž, bič a podobně) nebo trestu v případě „neposlušnosti“ koně (hrazení ohrad, které je pod proudem, ohlávka či vodítko, skrze které může člověk trestat škubnutím nebo šlehnutím). Tím člověk skrze tyto předměty nejen omezuje a usměrňuje koňský pohyb, ale tím také určuje důležité aspekty koňského života (například to, k čemu bude mít kůň volný přístup a o čem mu tedy bude dovoleno „rozhodovat“ podle vlastní „vůle“). Tyto věcné objekty slouží jako „zprostředkovatelé“, skrze které je člověkem vynucován a upevňován „respekt“ koně. Tyto předměty mohou také zrcadlit a reprodukovat určité významy, představy a konvence (texty o koních) a jsou nositeli významů, které se utvářejí a jsou interpretovány v síti specifických vztahů, které se kolem různých koní a různých skupin koní a lidí v různých situacích rozprostírají.

Na začátku práce jsem si vytyčila pohlížet na koně a člověka jako na dvě různorodé entity, ne jako na zástupce sféry „přírody“ a sféry „kultury“. V závěru bych ráda dodala, co z mého výzkumu v tomto ohledu vyplynulo, tedy že spíše než jako interakce za hranice dvou „odlišných světů“ či jeho oblastí se součinnost koně s člověkem zdá probíhat v rámci jednoho, společného prostoru, o kterém jsem zde s nadsázkou psala jako o „koňském světě“. Ačkoli kůň a člověk v něm mají svou specifickou pozici, která je nezáměrná, tato pozice se prvořadě neodvíjí od toho, zda jeden či druhý náleží do „přírodní“ či „kulturní sféry“. „Koňský svět“ je společným prostorem, ve kterém lidé

s koňmi nejen interagují, ale rovněž například sdílejí své zvyky (Vánoce), a do kterého musejí být jak kuň (vychováním, příjezdem), tak člověk (učení, zprostředkováním dovedností a významů jiným člověkem) uvedeni.

Jak je vidět, můj pokus o „symetrizaci“ vztahu koně a člověka se ukázal být poměrně plodný. Můj výzkum ukázal, že vztah mezi koněm a člověkem není statický, a že ustavování těchto dvou aktérů je nejednoznačný, předem nejasný, neustálý a dynamický proces vzájemného „vyjednávání“. Do tohoto procesu navíc různými způsoby vstupují také další mimo-lidské entity. Můj text snad dostatečně jasně a srozumitelně naznačil, jak k tomuto procesu může docházet. V žádném případě si nekladu ambice vydávat své poznatky za zcela zobecnitelné. Moje práce však přesto může naznačovat možné směřování dalších výzkumů, zabývajících se aktérstvím zvířat. Ačkoli Latourova perspektiva není na vztah člověka a zvířete aplikována příliš často, její prvky mohou být (jak se zdá) v tomto ohledu velmi plodné.

Některé teoreticko-metodologické koncepty, které jsem v této práci zmiňovala, například mnohodruhá etnografie, výzkum companion species Donny Haraway a také některé další, například široce ukotvená lidsko-zvířecí studia („human-animal studies“) [Vandrovcová 2010], pohlízejí na historii člověka ne jako na čistě lidský, ale společný lidsko-zvířecí produkt. Zvířata jsou v tomto kontextu vnímána jako neopominutelný prvek sféry, kterou jsme zvyklí vnímat jako „sociální“ či „kulturní“. Dalo by se říct, že závěry mého textu něco takového rovněž naznačují, a můj výzkum by se tedy mohl skromně stavět po bok jiným výzkumům, které roli zvířat při procesu spoluvytváření reality rovněž zohledňují. Podobná perspektiva, jako je ta, kterou aplikuji ve své práci, by tedy mohla být sociální antropologii přínosná také v budoucnu.

Použitá literatura

Allport, Gordon W. 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.

Berger, Peter Ludwig, Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Brož, Luděk, Tereza Stöckelová. 2015a. „Přísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem.“ *Cargo* 14 (1,2): 5 – 33.

Brož, Luděk, Tereza Stöckelová. 2015b. „Symetrie je často stranická: rozhovor se Zdeňkem Konopáskem.“ *Cargo* 14 (1,2): 117 – 132.

Cassidy, Rebecca. 2002. *The Sport of Kings: Kinship, Class and Thoroughbred Breeding in Newmarket*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cassidy, Rebecca. 2007. *Horse People: Thoroughbred Culture in Lexington and Newmarket*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Česká asociace pro sociální antropologii. 2016. „Etický kodex České asociace pro sociální antropologii.“ [online]. Česká asociace pro sociální antropologii. [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/?page_id=9.

Ellis, Carolyn, Tony E. Adams, Arthur P. Bochner. 2011. „Autoethnography: An Overview.“ *Forum: Qualitative Social Research* [online] 12 (1) [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1589/3095%3Cbr>.

Guillemin, Marilys, Lynn Gillam. 2004. „Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky“ ve výzkumu.“ *Biograf* [online] (35) [cit. 13. 5. 2016] Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=3502>.

Haraway, Donna. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Heyes, Cecilia M. 1994. „Social Learning in Animals: Categories and Mechanisms.“ *Biological Reviews* 69: 207 – 231.

- Istomin, Kirill Vladimirovich, Mark James Dwyer. 2010. „Dynamic Mutual Adaptation: Human-Animal Interaction in Reindeer Herding Pastoralism.“ *Hum Ecol* 38: 613–623.
- Kirksey, S. Eben, Stefan Helmreich. 2010. „The Emergence of Multispecies Ethnography.“ *Cultural Anthropology* 25 (4): 545 – 576.
- Kohn, Eduardo. 2007. „How dogs dream: Amazonian natures and the politics of transspecies engagement.“ *American Ethnologist* 34 (1): 3 – 24.
- Konopásek, Zdeněk. 2001. „O politice nepolitčnosti: Ve stopách Bruna Latoura.“ *Vesmír* 80 (7): 386 – 389.
- Latour, Bruno. 1994. „On Technical Mediation – Philosophy, Sociology, Genealogy.“ *Common Knowledge* 3 (2): 29 – 64.
- Latour, Bruno. 1996. „Tři malí dinosauři aneb Sociologova noční můra.“ *Biograf* (8): 1 – 7.
- Latour, Bruno. 2002. „Když věci vracejí úder: Co mohou sociálním vědám přinést „vědní studia“.“ *Biograf* (29): 3 – 20.
- Latour, Bruno. 2003. *Nikdy sme neboli moderní: Esej o symetrickej antropológii*. Bratislava: Kalligram.
- Latour, Bruno. 2008. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.
- Law, John. 2000. „Manažer a jeho moci.“ *Biograf* [online] (22) [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.biograf.org.ezproxy.is.cuni.cz/clanek.php?id=289>.
- Lévi-Strauss, Claude. 2011. *Smutné tropy*. Praha: Rybka Publishers.
- Maurstad, Anita, Dona Davis, Sarah Cowles. 2013. „Co-being and intra-action in horse-human relationships: a multi-species ethnography of be(com)ing human and be(com)ing horse.“ *Social Anthropology* 21 (3): 322 – 335.
- Mullin, Molly H. 1999. „Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships.“ *Annual Reviews* 28: 201 – 224.
- Nakonečný, Milan. 2003. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia.

Paleček, Jenda. 2010. „Mariánský sluneční zážrak ve světle sociologie, sociologie ve světle slunečního zážraku.“ Biograf [online] (52-53) [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=5302>.

Pickeralová, Tamsin. 2004. *Encyklopedie koní a poníků*. Praha: Slovart.

Podhajsky, Alois Wilhelm. 2014. „Horse.“ *Encyclopædia Britannica* [online] [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.britannica.com/animal/horse>.

Pro Rodeo Czech Association. 2016. „O PRCZA o.s.“ [online] Pro Rodeo Czech Association [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.prorodeo.cz/prorodeo/o-prcza.php>.

Roberts, Monty. 2000. *Shy Boy: The Horse That Came In from the Wild*. London: Harper Collins Publishers.

Šich, Jiří. 2016. „Počátky western ridingu v Čechách, na Moravě a na Slovensku.“ [online]. Western Riding Club České republiky [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.wrc.cz/clanky/k1322-historie/570-pocatky-western-ridingu-v-cechach-na-morave-a-na-slovensku.html>.

Team Penning & Roping Association. 2016a. „O nás.“ [online] Team Penning & Roping Association [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <https://tpara.cz/onas/>.

Team Penning & Roping Association. 2016a. „Pravidla Team Penning.“ [online] Team Penning & Roping Association [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: <https://tpara.cz/pravidla-team-penning/>.

Vandrovcová, Tereza. 2010. „Sociologie zvířat: přehledová stať o oboru Human-Animal Studies.“ [online]. Human-Animal Studies [cit. 13. 5. 2016]. Dostupné z: http://humanimal.cz/texty_soubory/sociologie-zvirat.html.